

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ВАЗИРЛИГИ
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ КОНСЕРВАТОРИЯСИ**

“Халқ чолғуларида ижрочилик” кафедраси

Магистрлик диссертация иши

**Мавзу: Фахриддин Содиқов – талқинчи созанда
(ижодий ёритма)**

**Бажарувчи: II курс магистранти
Х.Абдулазизова**

**Илмий раҳбар: Санъатшунослик фанлари доктори,
профессор, Т.Б.Ғофирбеков**

ТОШКЕНТ – 2017

**Мавзу: Фахриддан Содиқов – талқинчи созанда
(ижодий ёритма)**

Мундарижа:

Кириш	3
1- боб. Халқ чолғуларида ижрочилик санъати тарихидан кискача маълумот	5
1.1. Ёшлар тарбиясида мусиқа санъатининг ўрни.....	5
1.2. Халқ чолғуларида ўқитиш услубиёти (чанг ижрочилиги мисолида).....	18
2-боб. Фахриддин Содиқов - талқинчи созанда	27
2.1. Фахриддин Содиқовнинг ҳаёти ва ижоди.....	27
2.2. Фахриддин Содиқов асарларига таҳлил.....	30
2.3. Устоз ҳақидаги хотиралар.....	40
Хулоса	47
Глоссарий	48
Иловада. Устоз ҳақидаги хотиралар, шогирдлари, нотография, библиография, чолғу куйлари рўйхати.....	54
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	57

К И Р И Ш

Мавзунинг долзарблиги. Мустақиллик йиллари Ўзбекистон Республикаси, ижтимоий, иқтисодий ва маданий соҳаларда том маънода туб ўзгаришлар даври бўлди. Республикада ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш бозор иқтисодиётини шакллантиришнинг истиқболли ривожланиш йўли сифатида эътироф этилганлигини барча соҳаларда бўлгани каби шахс дунёқарашини ўзгартириш, тоталитар тузум даври мафкуравий сарқитларидан халос қилиш заруриятини юзага келтирди.

Ҳар томонлама, баркамол авлод тарбияси барча даврларда ҳам муҳим бўлган энг долзарб масаладир. Мана шундай маъсулиятли, вазифани амалга ошириш ҳар бир педагогнинг асосий вазифаси ҳисобланади. Баркамол авлодни тарбиялаш учун уларнинг ижодий қобилиятини ўстириш, мустақил фикрлаш малакаларини ривожлантириш катта аҳамиятга эга. Педагогларнинг таълим – тарбия жараёнини тўғри ва муваффақиятли ташкил этишларида ўқувчиларнинг ўзига хос бўлган хусусиятларини ҳисобга олиш самарали натижаларидан биридир.

Илмий тадқиқотнинг мақсади – таълим муассасаларида “Халқ чолгуларида ижрочилик санъати тарихи”, “Халқ чолгуларида уқитиш услубиёти”, “Ихтисослик”, “Дирижёрлик”, “Ансамбл синфи”, буйича ўтказиладиган фанлар машгулотларида интерфаол услубларидан фойдаланиш орқали таълим ва тарбия жараёнини такомиллаштиришнинг назарий ва услубий асосларини ишлаб чиқишдан иборат.

Илмий тадқиқотнинг вазифалари — белгиланган мақсадни ҳар томонлама ўрганиш; бу борадаги мавжуд тажрибалар билан танишиш; самарали ва самарасиз ҳолатларни аниқлаш; тажриба ва синов ишларини ўтказиш; олинган натижаларни таҳлил қилиш; мантиқий хулосалар чиқариб амалиётчиларга тавсия этиш.

Муаммони ишлаб чиқилиш даражаси - шуни кўрсатадики, Республикамиздаги бир канча оммавий ахборот воситаларида ҳамда, газета, журналларида янги педагогик технологиялар, интерфаол усуллар бўйича бир канча монография, ўқув қўлланма, маколалар, тезислар ва услубий тавсияномалар нашр этилди .

Тадқиқотнинг объекти – Ўзбекистон давлат консерваторияси, Маданият ва санъат коллежлари, мусика Академик лицейларининг махсус мусика фанлари машгулотларида интерфаол услубларни самарали қўллаш жараёни.

Тадқиқотнинг предмети - мусиқий таълим жараёнида интерфаол услубларидан фойдаланишнинг мазмуни, шакли, усуллари ва методлари.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти – тайёрланган диссертацион ишимиз материалларидан факультет талаблари, магистрлар ва таълим муассасаларининг ёш ўқитувчилари илмий-услубий тавсия сифатида фойдаланишлари илмий-услубий тавсия сифатида фойдаланишлари мумкин.

Бажарилган ишнинг тузилиши - кириш, икки боб хулоса, илова, глоссарий ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

1- боб. Халқ чолғуларида ижрочилик санъати тарихидан кискача маълумот.

1.1. Ёшлар тарбиясида мусиқа санъатининг ўрни.

Чанг чолғуси ҳақида биз узок ўтмишда яшаб, ўлмас асарларни ёзиб қолдирган олимлар ва шоирларимиз меросига назар ташласак, фикримизга етарлича далил топамиз. Жумладан, Абу Наср ал-Фаробий (873-951) «Китоб ал-мусиқий ал-Кабр» («Мусиқа ҳақида катта китоб») рисоласида чолғуларга, хусусан чанг, рубоб, най, доира каби созларга алоҳида ўрин ажратади. Ал-Фаробий яратган асарлар унинг замондошлари ва ундан кейинги давр олимларининг мусиқа илми назарияси бўйича илгари сурилган фикрлари ва рисолалари учун асос бўлди.

Айниқса, XVII аср машҳур созандаси ва мусиқий назарийчиси Дарвеш Али Чангий соз ва созандаларни уларнинг ижрочилик санъатини ўз рисолаларида тараннум этадилар. Улуғ санъаткор-шоирлар чанг созини халқ оммаси орасида севиб ижро қилинганини, кадрланганлигини, ижрочилар томонидан юксак маҳорат намойиш этилганлигини қайд этишган. Тингловчилар эса, ўз навбатида, чолғудан таралган куйлардан руҳий озуқа олган, дардига малҳам топишган, шодликларига шодлик қўшилган.

Ҳар қайси даврларда ҳам шоир ва олимлар ўз асарларида санъатнинг яратувчанлик қудратига, оҳангларнинг инсон қалби торларига ҳамоҳанг бўлишига алоҳида саҳифалар бағишлаганлар.

1930 йиллардан бошлаб, ўзбек мусиқа маданияти ҳар томонлама куртак ёза бошлаган давр бўлди. Хусусан, 1934 йилда Ўзбек давлат филармонияси, 1936 йилда Тошкент давлат консерваторияси (ҳозирги Ўзбекистон давлат консерваторияси) ва бошқа кўпгина маданият, санъат муассасалари ташкил этилди. Ўзбек халқ чолғулари қаторида чанг созининг қайтадан ясалиши, такомиллаштирилиши, натижада оилавий турларнинг яратилишида – Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби, профессор Ашот Иванович Петросянцнинг хизматлари беқиёсдир.

А.И.Петросянц раҳбарлигида соз усталари билан биргаликда ўзбек халқ чолғуларига киритилган янгиликлар натижасида чанг чолғусида ўзбек халқ куйларидан ташқари барча халқларнинг мусиқа асарларини ва композиторлик ижодини ўзлаштиришга имконият яратилди. Жаҳон композиторлари асарларини ижро этишга очилган йўл – янги ўзбек санъатини ривожлантиришда ва халқ чолғуларида, хусусан, чангда ижрочилик санъатига янги услуб – замон руҳи билан йўғрилган оқимни олиб келди.

Чанг созини такомиллаштириш натижасида жаҳондаги барча халқлар мусиқа маданиятини ҳамда профессионал мусиқа ижодиётидан баҳраманд бўлиш имконияти яратилди. Бу эса чолғунинг садоланиш кудратини ошириб, ижрочилик маҳоратини юксак даражага олиб чиқиш йўлини янада бойитди. Ҳар хил миллат халқлари орасида чолғу санъати ва ўзбек мусиқа маданиятини тарғиб қилиш учун замин ҳозирлади.

Миллий мусиқа маданиятини, халқ чолғуларида ижрочилик санъатини чанг сози билан бир қанча хорижий мамлакатларда тарғибот қилиш ҳам муҳим аҳамият касб этди. Жаҳоннинг машҳур ва энг катта концерт залларида чанг чолғуси усталари: Ўзбекистон халқ артисти, Давлат мукофоти лауреати Бахтиёр Алиев, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоблари Фахриддин Соддиқов, Аҳмад Одилов, Темур Махмудов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар Фозил Харратов, Абдусалом Муталов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Фазилат Шукурова, профессор Рустам Неъматов кабиларнинг турли йилларда муваффақиятли ва бетакрор чиқишларини томошабинлар самимий олқишладилар. Шунингдек, улар телевидение экранлари ва радио тўлқинлари орқали профессионал ижрочилик санъатини маҳорат билан элга манзур қилдилар. Созандаларнинг бундай сермазмун ва ёрқин ижодий парвозлари Ўзбекистон композиторларини чанг чолғуси учун оригинал асарлар яратишга даъват этди. Композиторлардан И.Адмони, С.Бобоев, И.Хамроев, А.Отажонов, М.Тожиев, Н.Зокиров, М.Насимов, Т.Тошматов, С.Варелас, Т.Азимов, Б.Гиенко, М.Бафоев, Р.Абдуллаев,

Х.Рахимов, А.Мансуров, М.Отажонов, О.Абдуллаевалар каби Таниқли ва машхур ижодкорларнинг асарлари мутахассислар ҳамда тингловчилар томонидан самимий олқишланмоқда.

Халқимизнинг дид ва маданияти, санъатга бўлган талаби ва эҳтиёжи кун сайин юксалиб бормоқда. Шундай экан, ҳар бир созанда мусиқа асарини ўрганар экан, уни халқ эътиборига ҳавола этиш учун ўзлаштираётган асарини чуқур тушуниб етмоғи ва бу йўлда тинмай ижодий изланмоғи лозим. Зеро, созанда санъати ҳам халқчил, ҳам замонавий, ҳам юксак профессионал даражада бўлгандагина тингловчилар томонидан муносиб олқишланади ва бунёдкор халқимиз кўнглини ола билади.

XX асрнинг бошларида ўзбек мусиқа санъати ва маданияти жадал равишда тараққий эта бошлади. 1920- йилларда мусиқа таълими, хусусан узбек халқ чолғуларида ижрочилик санъати соҳаларида муайян ютуқларга эришилди.

Ўзбек халқ чолғуларини ўзлаштиришнинг анъанавий услублари — мусиқа асарларини ижро этиш бой оғзаки анъаналарга асосланган бўлиб, устоз-мураббий, куй-ни ўз шогирдига оғзаки узатиш, яъни чолғуда бевосита ижро этиб бериш йўли билан етказиш, шогирд эса уни деярли ёдлаб олиши орқали олиб борилган. Шу боис халқ созандалари орасидаги устоз-шогирдлик анъаналари ёшларга мусиқа ижрочилигини ўргатиш усуллари сифатида моҳир чолғучиларнинг шаклланишига катта имкон яратган.

«Шашмақом» билимдонлари Ота Жалолиддин Носиров (1845—1928), Ота Ғиёс Абдуғаниев (1859—1927), шунингдек, ўзбек ва тожик халқ мусиқаси ижрочиларидан бири, танбур ва дутор ижрочилиги ҳамда хонан далик ва ўзбек бастакорлик санъати ривожига салмоқли ҳисса қўшган Ҳожи Абдулазиз Расулов (1852—1936), таниқли аскиячи Юсуфжон қизиқ Шакаржонов (1868—1959), моҳир доирачи Уста Олим Комилов (1875—1953), дуторчилар Абдусоат Ваҳобов (1875—1934),

Қўзихон Мадраҳимов (1888—1952), атоқли хонанда ва ташкилотчи Муҳиддин Қориёқубов (1896—1957)ларнинг етишиб чиққанлиги фикримизнинг далилидир. Кейинчалик ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъатининг усталари деган номга сазовор бўлган бир қатор созандалар, республикамизнинг муסיқий ҳаётида фаол иштирок этиб, янги давр, янги ижодий ғояларни амалга ошириш учун замин яратдилар. Муסיқий тарихимизнинг анъаналарига асосланган ҳолда 1920—1930-йилларда ўзбек халқ чолғулари ансамбллари таркибидаги ижрочилик ва якканавоз созандачилик санъати, айниқса, Фарғона водийси, Самарқанд ва Тошкент шаҳарларида кенг ривож топди. Халқимиз «уста» номини берган машҳур чолғучилар —Олим Комилов, Аҳмаджон Умурзоқов, Юсуфжон қизиқ Шакаржонов, Абдуқодир Исмоилов, Рўзимат Исабоев, Матюсуф Харратов, Тўхтасин Жалилов, Ризқи Ражабий, Юнус Ражабий, Жўрабек Сайдалиев, Абдумутал Абдуллаев, Ориф — гармон Тошматов, Хайрулла Убайдуллаев, Ориф Қосимов, Муҳаммаджон Мирзаев, Аюб Қодиров, Қомилжон Жабборов, Набижон Ҳасанов, Саиджон Калонов, Фахриддин Содиков, Ғанижон Тошматовлар тингловчилар муҳаббатини қозондилар. Уларнинг ибратли ижрочилик фаолиятлари, муסיқий таълим соҳасидаги ўғитлари ҳозирги давр ўзбек халқ чолғуларида ижрочиликнинг ривожига замин бўлди.

Устозларнинг ҳар бири бой миллий муסיқа меросимизни сақлашда, замонавий муסיқа маданиятимизнинг шаклланиши ва раванқ топишида ўзларининг бетакрор ҳиссаларини қўшдилар.

Тарих шоҳидки, муסיқа санъати шаклланишида анъанавий ва янги йўналишдаги ижро услубларининг муносабатлари ҳамиша катта аҳамият касб этиб келган. Бири биридан ўрганган, бири бирига ўргатган уста санъаткорлар ижро сиру сеҳрларидан бир-бирларини

бахраманд этишган. Йиллар ўтиб халқ чолғуларида ижрочилик санъати замон талабига кўра янги йўналиш бўйича ривожланди. Натижада Ўзбекистан республикасининг мусиқий ижрочилик санъатида янги авлод усталарининг шаклланишига замин яратилди. Буни най чолғуси- бўйича Мирза Тоиров, чангда Фозил Харратов, қашқар рубоби бўйича Рифатилла Қосимов, дутор бўйича Боқижон Раҳимжонов, гижжак бўйича Мурод Тошмуҳамедов, дойра ва урма зарбли чолғулар бўйича Илҳом Икромовлар мисолида кўришимиз мумкин.

Ёшларни касб хунарга ўргатиш, дунёвий илмлар билан пухта куруллантириш билан бир қаторда баодоб ва хушаҳлоқ, камтарин ва ширинсўз, дидли ва фаросатли, маданиятли ва ҳар томонлама баркамол кишилар қилиб тарбиялаш бугунги кунда давлат аҳамиятига молик масала даражасига кўтарилди. Зеро, Юртбошимиз таъкидлаганидек: “Келажакда Ўзбекистон юксак даражада тараққий этган иқтисоди билангина эмас, балки билимдон, маънавий жиҳатдан етук фарзандлари билан ҳам жаҳонни қойил қилишлари лозим”.

Юксак маънавият ва баркамоллик сари етаклашда тарбиянинг кўплаб омил ва воситалари қаторида мусиқа ҳам алоҳида ўрин эгаллайди. Мусиқа ўз табиати билан ўзгача бир олам. Мўжизакор товушлар, мафтункор куйлар, ажиб туйғулар, ғаройиб хиссий кечинмалар ана шу мусиқага хос. Мусиқа ва кўшиқ жўшқин хиссиётлар ва ранг-баранг ҳаёт таассуротларининг кучли туғғени билан туғилади. У диллардан - тилларга, тиллардан яна дилларга оромбахш ҳарорат бўлиб кўйилади. Сўз ва куйнинг бундай ғаройиб таъсири қалбларда юксаклик, поклик ва эзгулик ҳисларини уйғотади, ижод ривожига туртки беради, онгли ва тафаккурини ўсишига кўмаклашади, ўзини чуқурроқ англашга, ҳаётни кенгроқ тушунишга ёрдам беради. Бу ҳолат ўз навбатида ҳар бир устоз мураббий учун катта тарбиявий ишларини амалга ошириш имконини яратиб беради.

Куй таралса, олам ўзра оҳанглар оқади ва улар сизни ширин ҳисларга ошно этади. Шу ҳисларга ошно этади. Шу вақтга қадар одамзод ақлу заковати ила бир қанча мусиқа асбобларини яратди: дутор, най, чанг, рубоб, танбур, ғижжак, каби асбобларнинг ҳар биридан ўзига хос куй таралади, куйни эса бастакор яратади.

Мусиқа, ҳақиқатдан ҳам жуда катта таъсир кучига эга бўлган санъат туридир. Ижодкорлар илоҳий бир қонуният асосида товушлар воситаси билан бадиий образлар яратадиларки, инсон ички дунёсини, тугёнларини тугал, мукаммал асарларида мужассам бўлади, унинг кучи инсониятни, айниқса, ёш авлодни тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга эканлигини тан олмай иложимиз йўқ.

Кундалик ҳаётимизда мусиқа чарчаганда чарчокни чиқарадиган, сиқилганда дилларнинг чигимини ёзадиган шерик бўла олади.

Мусиқа инсонни сеҳрлайди, эзгуликка, меҳр шавқатсиз, ширин орзуларга ундайди, ёмон йўлдан қайтаради, ўйлатади, йиғлатади, кулдиради. Мусиқа инсон ҳаётига кўмакдош, ҳамроҳ. Мусиқани ёруғликка, ёниб турган чироқларига ўхшатиш жоиз.

Мусиқанинг пайдо бўлиши қадим- қадим даврларга бориб тақалади. Инсон онгли, ақлли мавжудот сифатида шаклланиб, ўзаро муносабатлар, муаммолар тиклана борган сари, ҳўзурбахш этувчи усуллар, товушларни кашф эта борган. Энг аввалги аждодларимиз асосан овчилик билан машғул бўлганликлари боис биринчи мусиқа намуналарини ҳам шундай услубда яратилган. Бу ҳақда ўзоқ гапириб, бир- бирига ўзвий боғлиқ ходисалардан кўплаб мисоллар келтириш мумкин.

Тинч-тотув юртнинггина халқи кўшиқ айтади, рақсга тушади. Акс ҳолда ҳеч нарса юракка сиғмайди. Хонанда- ю, гуруҳлар кўпайиб кетаётгани, ҳам яхши, фақат уларни юракни кенг қилиб тинглаш, саралаш зарур. Инсонлар ҳамиша орзу-ҳаваслар билан яшайди, “Бир кўшиқ айтиб саҳнага чиқсам эди”,- деган орзу билан яшаётган ёшлар жуда кўп. Шу боис, тарихимиздан маълумки, доно халқимиз қадим-қадимдан мусиқа ва кўшиқни нафақат

севган, балки уни ўз маданий ҳаётининг муҳим бўлаги деб билган. Оилада фарзандини қўшиқ айтишга ўргатиш ота-оналарнинг орзуси саналган. Ҳар бир хонадонда бирон мусиқа асбоби уйнинг тўрида савлат тўкиб туриши анъанага айланган. Бешиқдаги болага алла айтиш, исм қўйилишида бола кулоғига азон айтиш, карнай ва сурнай садолари остида ўғил болани хатна қилиш, қўйингки, муқаддас қуръон оятларини ҳам мунгли қироат билан ўқилиши ҳам бежиз бўлмаган.

Қўлида соз тутган одам ҳеч қачон қабоҳатга бормайди, - дейди доно халқимиз. Энг қадимги нодир манбаларда ҳам, қомусий олимларимиз, донишманд алломаларимиз ёзиб қолдирган ўғитларда ҳам мусиқани буюк кучига баҳо берилган. Мусиқа ўзининг табиати ва ҳиссиёт кучи билан донишмандлик ва фалсафадан юксакроқ дил изҳори деб саналган.

Мусиқа ва маънавият бир-бирига мазмунбахшдир. Бугунги жамиятимизда, аввало ёшлар қалбида юксак маънавиятни қарор топтиришга ҳаракат қилмоқдамиз. Лекин мусиқа бозоридаги талаб, таклиф, мусиқа тарғиботи ва рекламаси аҳволини таҳлил этмасдан туриб, бу масалада кўнгилдагидек натижага эришиш мушкул.

Аввало, талаб хусусида. Ёшлар мусиқаси ҳақида гапирар эканмиз, демак, ёшларнинг қандай мусиқа асарларига нисбатан талаби кўпроқлигини билишимиз керак. Ижрочилар кўпинча талаб борлиги учун фалон “асарларни” ижро этишаётганини айтишади. Лекин булар орасида профессионал мусиқачилар томонидан таклиф этилаётган асарлар ниҳоятда камлиги ҳаммамизга маълум. Ахир, мусиқа асарларини бозорида тингловчига нимани таклиф этсак, у шунга мос равишда ўзи учун асар ахтаради ва улардан қайсиларидандир сотиб олиб кетади.

Бу ўринда гап тўғридан - тўғри мусиқа асарлари тарғиботи масаласига ҳам бориб тақалади. Бугунги кунда қайси йўналиш ва мазмундаги мусиқалар тарғиб этилаётгани аён. Савияси хусусида эътироз билдириладиган айрим “мусиқа асарлари” ни тарғиб этишда хусусий радио ва телеканаллар биринчилиқни қўлдан бермай келишмоқда. Тўғри, бугун

улар эфирга тақдим этаётган репертуарни ҳеч ким қатъий белгилаб бераётгани йўқ. Лекин, барибир, ушбу муассасалар хусусий бўлишига қарамасдан, жамиятимизда маънавиятни қарор топтириш ишига ўз ҳиссасини кўшиш учун масъул, деб ўйлаймиз.

Баъзида мумтоз ашула ёки ҳалқ мусиқаси услубида яратилган, миллий чолғу асбоблари жўрлигида ижроэтиладиган замонавий куй қўшиқларни ёшлар унчалик севиб тинглашмаётганлигини ҳақида гапириб қоламиз. Лекин улар бу асарларни нима учун тингламаётганликлари хусусида ўйлаб ҳам кўрмаймиз.

Тингловчи кўпинча ўзига таниш мусиқани тинглашни ҳуш кўради. Демак, юкорида таъкидлаб ўтилган йўналишидаги мусиқа намуналарини ёшлар кўпроқ тинглаши учун имконият яратиш лозим. Яъни, радио ва телевидение бундай асарларни кўпроқ эфирга бериш зарур.

Умуман олганда, юксак бадиий савиядаги мусиқа асарлари тарғиботи бугун талаб даражасида эмас. Бундан ташқари, чолғу асарлари концертларини миқдоридан ҳамда концерт ташкилотлари репертуарларидан ҳам билиш мумкин. Агар бу масалага етарли эътибор қаратилса, тингловчиларнинг, айниқса, ёшларнинг бадиий мусиқий савиясини ўсиши, мусиқий маданияти юксалиши, маънавиятининг ўсиши учун янада кенг имкониятлар яратишига замин хозирлаган бўлар эди.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг “Юксак маънавият- енгилмас куч”¹, -асарида ўсиб келаётган ёш авлоднинг маънавияти, олами ва маданий савиясини юксалтиришда мусиқа санъатимизнинг тутган ўрни ҳақида қимматли фикрларни билдирганлар: “Инсоннинг руҳий камолоти ҳақида гапирар эканмиз, албатта мақсадга мусиқа санъатисиз эришиб бўлмайди. Халқимиз ҳаётида мусиқа азалдан беқиёс ўрин тутиб келади. Самарқанд яқинидаги Мўминобод қишлоғидаги 3минг 300 йил муқаддам суяқдан ясалган най чолғуси топилгани ҳам шундан далолат беради.

2. Каримов.И.А. “Юксак маънавият - енгилмас куч”, - Т., “Маънавият”. 2008йил.

Муסיқа садолари қайси халқ ёки миллат вақили томонидан ижро этилмасин, энг эзгу, юксак ва нозик инсоний кечинмаларини ифода этади. Машхур тарихчи Шарафиддин Али Яздий ўзини “Зафарнома” китобида Амир Темур даврида ўтказилган муסיқий анжуманлар ҳақида тўхталиб, “Яхши овозли хонандалар куйлашни бошлаб, ғазал-у, нақш айтур эрдилар ва турку мўғул, хитой-у, араб ва ажамдин ҳар ким ўз расми билан нағма айтур эрди”, - деган маълумотларни келтиради.

Мустиқиллик йилларида, улуғ боболаримизнинг ана шундай анъаналарини давом эттирган ҳолда, мамлакатимизда муסיқа санъатини кенг ривожлантиришга қаратилган дастур ва ривожлантиришга қаратилган дастур ва режалар амалга оширилмоқда.

Жумладан, мумтоз муסיқий меросимизни асраб - авайлаш ва ўрганиш, уни ёш авлодларга безавол етказиш мақсадида кўплаб кўрик-танловлар, нуфўзли халқаро муסיқа анжуманлари мунтазам равишда ўтказиб келинмоқда.

Барчамизга аёнки, куй - кўшиққа, санъатга муҳаббат, муסיқа маданияти халқимизда болалиқдан бошлаб, оила шароитида шаклланади. Уйда дутор, доира, ёки бошқа чолғу асбоби бўлмаган, муסיқанинг ҳаётбахш таъсирини ўз ҳаётида сезмасдан яшайдиган одамни бизнинг юртимизда топиш қийин, десак, муболаға бўлмайди.

Энг муҳими, бугунги кунда муסיқа санъати навқирон авлодимизнинг юксак маънавийат руҳида камол топишида бошқа санъат турларига қараганда кўпроқ ва кучлироқ таъсир кўрсатмоқда.

Бу масалада айниқса ёшлар қалбини ўзига ҳар томонлама жалб этадиган эстрада санъатини аҳамияти беқиёс эканини барчамиз яхши тушунамиз.

Айтиш мумкинки, ўтган асрнинг бошларида илк намуналари пайдо бўлган ўзбек эстрадаси истиқлол йилларида сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилди. Бундай натижаларга эришишида миллий ва умумбашарий муסיқа санъати ютуқларини, жаҳон эстрадасининг энг яхши намуналарини ўрганиш

бўйича катта имкониятлар очилганини, бу соҳа ривожига кўрсатилаётган доимий эътибор, ёш истеъдодларининг ўзини намоён этиши учун яратилаётган қулай шарт - шароитлар муҳими роль ўйнамоқда...

Биз эстрада санъатини бугунги ва эртанги ривожига ҳақида сўз юртитар эканмиз, авваломбор “миллий эстрада” деган иборанинг маъно-мазмунига алоҳида эътибор беришимиз, уни ҳар қандай бегона таъсирдан, айниқса, “оммавий маданият” руҳида оқимлар таъсиридан ҳимоя қилишимиз табиий, албатта. Бу ҳақда гапирганда, бир ҳолатни афсус билан айтишга тўғри келади. Айрим ёш ижрочи ва ижодий гуруҳларнинг жамоатчилик эътиборига тақдим этаётган “асар”лари санъатнинг ҳеч қандай талаб ва мезонларига жавоб бермайди. Нафақат мавзу ва мусиқа, ижро усуллари, балки сахна ҳаракатларида ҳам очикдан- очик ажнабий “оммавий маданият” кўринишларига тақлид қилиш, “юлдузлик” касалига чалиниш ҳолатлари тез-тез учраб тураётгани чинакам санъат мухлисларини ранжитмасдан қолмайди, албатта.

Айниқса, бизнинг миллий анъаналаримизга, ахлоқ-одоб қоидаларига мутлақо тўғри келмайдиган клиплар, турли тиллардаги сўзларни қориштириб ёки талаффузни атайлаб бўзиб айрим ёш ижрочилар ўзи учун қандайдир янгича услуб деб билаётгани, менимча, санъатни, унинг моҳияти ва аҳамиятини тушунмасликдан бошқа нарса эмас. Маданий жамоатчилигимиз, авваломбор мусиқашунос олимлар, устоз санъаткорлар, композиторлик, ёзувчи ва журналистлар, кўп сонли санъат ихлосмандлари бундай масалалар юзасидан ўз фикрини очик билдириб бориши, шу тариқа ёшларимизга тўғри тарбия беришимиз ҳам қарз, ҳам фарз, деб ўйлайман.

Биз учун ахлоқий жиҳатдан номаъқул миллий қадрият ва қарашларимизга ёт бўлган, лекин ҳозирги вақтда ҳаётимизга ёт бўлган, лекин ҳозирги вақтда ҳаётимизга кириб бораётган мана шундай кўринишларни бамисоли юқумли касаллик деб қабул қилишимиз лозим ва айти шу асосда бундай хуружларнинг ўта хавфли ҳолат эканини англашимиз зарур.

Нега деганда, агар инсоннинг қулоғи енгил - елпи, тумтарок оҳангларга ўрганиб қолса, бора - бора унинг бадиий диди, муסיқа маданияти пасайиб кетиши, унинг маънавий оламини сохта тушунчалар эгаллаб олиши ҳам ҳеч гап эмас. Охир - оқибатда бундай одам “Шашмақом” сингари миллий меросимизнинг ноёб дурдонларини ҳам, Моцарт, Бетховен, Бах ва Чайковский каби дунё тан олган буюк композиторларнинг асарларини ҳам кабул қилиш қийин бўлади.

Бундай ҳолатларнинг олдини олиш учун санъаткорлар орасида соғлом ижодий мухит ташкил қилиш, ўсиб келаётган ёш авлоднинг маънавий олами ва маданий савиясини юксалтириши, ёшларимизнинг миллий ва жаҳон муסיқа маданиятининг мумтоз асарлари билан бирга, уларнинг кайфияти ва интилишларига мос келадиган замонавий эстрада санъатини намуналаридан кенг баҳраманд бўлиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш, муסיқий таълимни янада ривожлантириш, масалалари ўта муҳим аҳамият касб этади”.

Мамлакатимизда ўсиб келаётган ёш авлоднинг маънавий олами ва маданий савиясини юксалтириши, ёшларимизнинг миллий ва жаҳон муסיқа маданиятининг юксак намуналаридан кенг баҳраманд бўлиши учун зарур шарт - шароитлар яратиши ва шу асосда муסיқий таълимни янада ривожлантириш, бу борада кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириши, соҳа педагог ва мутахассисларнинг меҳнатини рағбатлантириш мақсадида “Болалар муסיқа ва санъат мактабларининг моддий техник базасини мустаҳкамлаш ва уларнинг фаолиятини янада яхшилаш бўйича 2009-2014 йилларга мўлжалланган давлат дастурини тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармойиши эълон қилинди².

Фармойишда Республикадаги мавжуд барча болалар муסיқа ва санъат мактабларининг моддий техник базасини тўлиқ инвентаризациядан ўтказиш

² “Болалар муסיқа ва санъат мактабларининг моддий – техник базасини мустаҳкамлаш ва уларни фаолиятини янада яхшилаш бўйича 2009 – 2014 йилларга мўлжалланган давлат дастурини тайёрлаш чора – тадбирлари тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. - Гулистон. 1998йил.

ва уларнинг ҳолатини танқидий баҳолаш орқали бугунги кун талабларига қай даражада жавоб беришини аниқлаш; ушбу мактабларни янгитдан қуриш, реконструкция қилиш ва капитал таъмирлаш бўйича ҳар томонлама асосланган ҳулоса ва таклифлар тайёрлаш; ёш авлоднинг мусиқий истеъдодини ва маданиятини юксалтириш мақсадида мамлакатимизнинг ҳар бир шаҳар ва туманида аҳоли ва ўқувчилар сонини ҳисобга олган ҳолда энг камида биттадан замонавий мусиқа ва санъат мактаблари фаолият кўрсатишини кўзда тутиш; янгитдан қуриладиган, тўлиқ реконструкция қилинадиган, капитал таъмирланадиган болалар мусиқа ва санъат мактаблари фаолият кўрсатишни кўзда тутиш; биноларнинг уч хилдаги намунавий (типовой) лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва шу асосда уларнинг моддий - техник базасини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, бу борада ҳудудларидаги мавжуд бўш бино ва иншоотлардан самарали фойдаланиш, тегишли жиҳозлаш ишларини амалга ошириш мақсадида экспертиза ҳулосаларини тайёрлаш; умумтаълим ҳамда болалар мусиқа ва санъат мактаблари учун мусиқа фани бўйича давлат ўқув стандартлари ва дастурларини, дарсликлар ва методик асосида такомиллаштириш; болалар мусиқа ва санъат мактабларини малакали педагог кадрлар билан таъминлаш, соҳа учун ўқитувчиларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг самарали тизимини яратиш, уларнинг меҳнатини моддий ва маънавий рағбатлантиришни кучайтириш вазифалари белгиланди. Президентимизнинг мазкур Фармойиши биз - мусиқа ўқитувчилари, ёш илмий ходимлар олдига мусиқа таълимини сифат ва самарадорлигини кўтариш, ўқитиш ва тарбиялашнинг таъсирчан усул ва методларини чуқур ўзлаштириш ва бу ишда педагогик технологияларини пухта ўзлаштириб, ранг-баранг интерфаол услубларни қўллаш санъатини егаллаб боришни тақозо этади.

Мамлакатимизда соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаш ёшларнинг ўз ижодий ва интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқариши, мамлакатимиз йигит-қизларини XXI - аср талабларига тўлиқ жавоб берадиган ҳар томонлама ривожланган шахслар этиб вояга етказиш учун зарур шарт-

шароитларни яратиш бўйича кенг кўламли аниқ йўналтирилган чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикасида 2010-йил “Баркамол авлод йили” , 2014–йил “Соғлом бола йили” деб эълон қилинган муносабати билан “Баркамол авлод йили”, “Соғлом бола йили” Давлат дастурлари тасдиқланиши бугунги кунда ўқитувчи педагогларнинг маъсулиятини яна бир қарра оширади. Ушбу дастурлар болалар ва ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга, уларни баркамол ривожлантиришнинг ҳуқуқий базасини такомиллаштиришга, амалдаги қонунчилик ҳамда меъёрий ҳужжатларга замон талабларига мос ўзгартириш ва қўшимчалар киритишга дастурал амал бўлиб хизмат қилади³.

“Соғлом она - соғлом бола” дастурини изчил амалга ошириш асосида соғлом авлодни вояга етказиш борасидаги чора-тадбирларни янада кучайтириш, оналар ва болаларнинг репродуктив саломатлигини муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштириш, профилактикага асосланган соғлиқни сақлаш тизимини устувор ривожлантиришни тиббий хизмат моддий техника базасини мустаҳкамлаш, соғлом болалар туғилиши ва уларни тарбиялашни кучайтириш. Таълим жараёнига янги ахборот –коммуникация ва педагог технологияларни, электрон дарсликлар, мультимедия воситаларини кенг жорий этиш орқали мамлакатимиз мактабларида, касб-хунар коллежлари, лицейлари ва олий ўқув юртларда ўқитиш сифатини тубдан яхшилаш, таълим муассасаларининг ўқув лаборатория базасини замонавий турдаги ўқув ва лаборатория ускуналари, компьютер техникаси билан мустаҳкамлаш, шунингдек, ўқитувчилар ва мураббийлар меҳнатини моддий ҳамда маънавий рағбатлантириш бўйича самарали тизимини янада ривожлантириш; замонавий ахборот ва коммуникация технологиялари, рақамли ва кенг форматли телекоммуникация алоқа воситалари ҳамда интернет тизимини янада ривожлантириш, уларни ҳар бир оила ҳаётига жорий этиш, кенг ўзлаштириш; ёш авлодни жисмонан баркамол этиб тарбиялаш, болалар спортини ривожлантириш соҳасида, ёшларни, айниқса, қишлоқ қизларини

³ “Соғлом бола йили” давлат дастури халқ сўзи 20 феврал

спорт билан мунтазам шуғулланишга кенг жалб етиш, янги спорт анжомлари ва жихозлари билан таъминлаш, юқори малакали устоз ва мураббийлар билан мустахкамлаш бўйича амалга оширилаётган ишларни изчил кучайтириш. Илм-фанни янада ривожлантириш, иқтидорли ва қобилиятли ёшларни илмий фаолиятга кенг жалб етиш, уларнинг ўз ижодий ва интеллектуал салохиятини рўёбга чиқариш учун барча шароит яратиш каби вазифаларни амалга ошириш кўзда тутилган.

1.2. Халқ чолғуларида ўқитиш услубиёти

(чанг ижрочилиги мисолида)

Ўзбек халқ чолғуларининг тарихи қадимдан ўрганилиб келинади. IX-XVII асрларда яшаб ўтган Ўрта Осиё олимларининг рисоаларида муслиқий чолғуларнинг тавсифини, машхур муслиқачилар номларини, машхур муслиқий асарлар номларини учратиш мумкин. Ўзбек анъанавий муслиқасини йиғиш ва ўрганиш XIX асрнинг 70-йилларидан бошлаб, кенг миқёсда олиб борила бошлади. Бу ишларни асосан ҳарбий капелмейстерлар олиб боришган. Улар оркестрда ишлаш билан бирга, этнографик фаолият билан ҳам шуғулланишган. Биринчи навбатда, булар А.Эйхгорн ва Ф.Лейсеклардир.

Халқ чолғуларини йиғиш ва ўрганиш бўйича олиб борилган ишларда машхур композитор, этнограф ва педагог В.Успенский чуқур из қолдирган. Унинг фаол иштироки ва ҳаракати натижасида 1919 йили Тошкентда муслиқий-этнографик бўлим очилади ва у бу бўлимга раҳбарлик қилади. Бу бўлим олиб борган ишлардан бири халқ чолғулари коллекциясини йиғиш ва уларнинг ижрочилик имкониятларини ўрганиш бўлди.

Ўзбек муслиқасини ўрганиш тарихида кенг кўламдаги олим, истеъдодли фольклорчи, педагог В.Беляевнинг хизматлари ҳам каттадир. Муслиқа назариясини ўрганишда В.Беляев Шарқ олимларининг муслиқа ҳақидаги рисоаларининг аҳамиятини алоҳида таъкидлаб ўтади. Унинг ўзбек халқ чолғулари ривож тарихи бўлимида олиб борган изланишлари, уларни синфлаштириш ва ўлчаш ишлари катта қизиқиш уйғотади. 1933 йили

Москвада В.Беляевнинг «Ўзбекистон мусиқий чолғулари» номли китоби нашр қилинади. Унда 50 дан ортиқ чолғуларнинг тавсифлари берилган.

Халқ чолғуларини қайта таъмирлаш ва такомиллаштириш натижасида товуш ҳосил қилишнинг техник усуллари, янги ижрочилик кўникмалари ишлаб чиқилди. Чолғуда ижронинг эшитиш услубидан нота ёрдамида ижро услубига ўтилиши ўқув репертуари устида кўп ишлашга, халқ чолғуларида ижро мактабларини ташкил қилишга олиб келди. Халқ чолғу ижрочиларига таълим беришнинг услубий ва дидактик асосларини ишлаб чиқиш худди шу йўналишда олиб борилди. Ўтган йиллар мобайнида Ўзбекистон давлат консерваторияси «Халқ чолғуларида ижрочилик» кафедраси профессор-ўқитувчилари томонидан бир қатор фундаментал дарсликлар, ўқув қўлланмалар, тўпламлар чоп этирилди. Халқ чолғуларида ижрочилик мактаблари пайдо бўлди. Шу билан бирга, халқ чолғулари оркестрини ташкил қилиш ва ишлаш бўйича ўқув-қўлланмалар ёзилди. Шундай қилиб, халқ чолғулари йўналиши бўйича мусиқий таълимнинг бошланғич бўғини учун таълим асослари шаклланди. Ҳар қандай талаба бутун ўқув йили мобайнида етарли миқдорда кенг умумтаълим ва касбий билимларга эга бўлиши керак. Чунки, ҳаммамизга маълумки, кўпгина битирувчиларимиз ўз ҳаётларини педагогик фаолият билан боғлайдилар. Бу эса психология, педагогика, услубиёт бўйича яхши тайёргарликни, кенг дунёқарашга эга бўлишни талаб этади. Аммо шу пайтгача педагогика тамойилларига асосланган, таълимнинг ўзига хослигини очиб берувчи, ижрочилик маданияти ютуқларини ифодалаган умумий ва шахсий услублар ишлаб чиқилмаган.

Нашр қилинган кўпгина дарсликлар ва ўқув қўлланмаларда таълимга тор маънода ёндашилган. Ҳамма тавсиялар чолғуда ижро ҳолатига, товуш ҳосил қилишнинг техник услубларига, ижрочиликни эгаллашга доир бўлиб, ўқув-тарбиявий жараён ва педагогик этика масалалари ҳам бирмунча ёритилган. Лекин таълимнинг тарбиявий аҳамияти, ғоявий-маърифий йўналиши, илмийлиги ва шу каби долзарб масалаларга камроқ эътибор

берилган. Олий ўқув юртларида бундай услубиётнинг ишлаб чиқилмаганлиги ижрочилик санъати бўйича таълимнинг сифатига, педагогик тайёргарлигига салбий таъсир этади.

Услубиёт тушунчаси ўқитувчилик нуқтаи назаридан қараганда икки хил маънода ишлатилади:

– услубиёт - ўқув юртларида олиб бораладиган назарий курс, ўқув фани сифатида;

– услубиёт - ўқитувчининг иш услуби ва шакллари сифатида.

Услубиёт ҳақида гапирилганда, таълимнинг асосий объектив ва субъектив омиллари йиғиндисидан келиб чиқиш керак. Услубиёт таълим амалиётининг самарали услубларини ўрганиш асосида ишлаб чиқилади, илмий-назарий изланишлар жараёнида амалиётда асослаш ва умумлаштириш натижасида ҳосил қилинади. Пировардида иккита асосий услубиёт ҳосил бўлади: яъни **умумий услубиёт** ва **махсус услубиёт**. Умумий услубиёт таълим жараёнининг ўзига хос хусусиятлари ва қонуниятларини ўрганиш билан шуғулланади. Махсус услубиёт эса таълимнинг махсус билим кўникмаларини тезроқ эгаллаш услуби ва шаклларини ишлаб чиқади.

Халқ чолғуларида ижрочилик услубиётини такомиллаштиришни куйидаги асосий босқичларга бўлиш мумкин:

- замонавий умумий ва мусиқий педагогика, психология ва дидактика масалаларини чуқур ўрганиш;

- махсус услубиётлар натижаларини, дарс бериш тажриба-ларини ўрганиш ва умумлаштириш;

- олдинги мактаблар ҳамда йўналишларни танқидий таҳлил қилиш, бунинг натижасида замонавий таълим ривожини таъминлашнинг амалиётларини ишлаб чиқиш.

Юқорида билдирилган фикр-мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлашимиз керакки, бугунги кунда замонавий талабларга жавоб берувчи ўзбек халқ чолғуларини ўқитиш услубиётини, таълимнинг ҳар бир босқичига (бошланғич, ўрта, олий) алоҳида, ўзига хос равишда ёндашиб, келажакда янги авлод адабиётларини яратган ҳолдагина касбий тайёргарликнинг сифатини таъминлашимиз мумкин. Биринчи навбатда, муסיкий мактаблар, академик лицей, коллеж ва олий ўқув юртлари учун замонавий талабларга жавоб берувчи ўқув дастурларини яратиш ва ижрочилик санъати маданиятини юқори савияда тарбиялаш масалаларини ҳал этишимиз лозим бўлади. Умуман олганда, бугунги кунда ўзбек халқ чолғуларига бағишланган бир қанча ўқув-услубий ва услубий адабиётлар нашр этилган. Чунки бу, бир томондан, махсус соҳа бўлиб, унинг асосини чуқур ўрганиш кераклиги бўлса, иккинчи томондан, халқ чолғуларининг ниҳоятда кўплигидир.

Ўзбекистон Республикаси Маданият Вазирлиги тизимидаги Олий ўқув юртларида, маданият, санъат ва муסיқа коллежларида, махсус академик лицейларда ҳозирги даврда 16 хил кўринишдаги чолғулар ижроси бўйича тайёргарлик олиб борилади. Бу ўқув ва тарбиявий йўналишда, ҳар бир ихтисослик фанлари бўйича ўқитувчининг вазифаси – бўлажак созанда-ижрочини чолғуда ижрочилик кўникмаларига ўргатибгина қолмай, балки ўзлаштирилаётган асарни ҳам техник, ҳам бадиий жиҳатдан чуқур ҳис қилиш, дунёқарашини шакллантириш ва ватанпарварлик руҳида тарбиялашдан иборатдир. Бунинг учун эса, ўқитувчилик фаолиятини тўғри ташкил қилиниши муҳим омил ҳисобланади. Машғулотларда асардаги ҳар бир товушга, ҳар бир техник ижрочилик услубига алоҳида эътибор берилиши асарнинг шаклини, мазмунини, моҳиятини, бадиий хусусиятларини чуқур ўрганиши, билиши ва пировардида, асарни юқори даражада маҳорат билан ижро этиши - бу ёш созанда-ижрочи дунёқарашларининг ёрқин ифодасидир.

Ҳозирги вақтда халқ чолғуларида ўқитиш услубиётининг асослари етарли даражада ишлаб чиқилган бўлмаса-да, лекин ўқитувчилар учун амалий фаолиятда асос бўла оладиган ҳар бир чолғунинг тарихи, ижрочилик

ҳолатлари, ижро услублари ҳақидаги маълум бир вазифа ва тавсиялар дарсликларда, ўқув қўлланмаларда ҳамда тўпламларда мавжуддир. Аммо шунга қарамай, дарсликларда ҳам, ўқув-услубий адабиётларда ҳам, халқ чолғулари синфида дарс берувчи ўқитувчи-ижрочилар учун шу пайтгача замонавий талабларга кўра касбий ўқитишнинг муаммолари ўз ечимини топмаган.

Ҳар бир чолғу ўз шакли ва конструкциясига эгадир, чолғуларда ижро услублари турличадир, аммо ижрочининг техникасини шакллантириш асосида қўл ва бармоқлар ҳаракати ётади. Бу эса елкага, баданга, оёққа, қўл ва бармоқларнинг ҳаракатига боғлиқдир. Масалан, чанг чолғусида ижро техникасини шакллантиришда бармоқлар тезкорлиги устида ишлашнинг кераги йўқ, доира ижрочилигида эса, аксинча, қўл ҳаракатлари бошқа кўринишда бўлади. Мизробли чолғулар ижрочилигида чап қўл бармоқларининг ҳаракати горизонтал кўринишда, камонли чолғулар ижрочилигида эса вертикал кўринишда олиб борилади. Шунинг учун ижрочилик ҳаракатлари шаклланиш тамойилларини ҳар бир чолғуга нисбатан ўзига хослиги билан алоҳида, батафсилроқ кўриб чиқиш керак.

Халқ чолғуларида ижрочилик бўйича дарс берувчи ўқитувчиларнинг айримлари асосий эътиборни ўқувчининг муסיқий ривожланишига қаратади, лекин унинг ижро ҳаракатлари устида камроқ ишлагади. Ҳаракат эркинлиги фақат ижро техникасини эгаллашгина эмас, балки сифатли товушни шакллантиришни ҳам ўз ичига олади, бу эса ўз навбатида, керакли, ўзига хос бўлган ижрочилик услубини яратишга олиб келади. Зеро, халқ чолғуларида ижрочилик йўналиши бўйича нашр қилинган дарсликларда, ўқув-услубий қўлланмаларда асосан зарур ижро ҳаракатларини шакллантиришга, ижро ҳолатига катта эътибор қаратилган, уларда амалий тавсиялардан ташқари назарий кўрсатмалар ҳам ишлаб чиқилган.

Халқ чолғуларида ижрочилик бўйича дарс берувчи ўқитувчилар бошқа турдаги чолғулар, масалан, скрипка, виолончель, флейта, валторна, балалайка, домбра ва бошқа чолғулар учун ёзилган дарсликлар,

қўлланмалардан фойдаланишмоқда. Бу эса, албатта фойдадан ҳоли эмас, чунки созанда-ижрочиларнинг индивидуал сифатларини очиб беришга, техник маҳоратларини оширишга ёрдам беради. Халқ чолғуларида ўқитиш услубиёти ва чолғуларнинг тарихи ҳақидаги мазкур мақола, Ўзбекистонда халқ чолғуларидаги мусиқий ижрочилик илмининг бир бўлаги сифатида хизмат қилади деган умиддаман. Мен муаллиф сифатида чанг ижрочилиги йўналиши бўйича мутахассис бўлганлигим туфайли, алоҳида, чангда ижрочилик услублари ҳақида кўп йиллик ўқитувчилик тажрибамга таянган ҳолда, ўз кузатишларимни шунингдек, мусиқий педагогика масалаларини ёритишга уриндим. Ҳозирги пайтда мусиқий педагогиканинг асосий вазифаси - мусиқий маданиятни оммалаштирувчи, юқори малакали созанда-ижрочиларни тарбиялашдан иборатдир.

Чангда ижрочилик услублари, чанг ижрочилигининг ривожланиши, такомиллаштирилиши унда бадиий асарни ижро этиш техникасини эгаллаш даражаси - олий ўқув юртлири профессор-ўқитувчилари томонидан назарий билимларини, маҳоратларини оширишнигина эмас, балки ижрочилик услубий муаммоларга ҳам катта эътибор беришни талаб этади. Асосий масала чангда ижрочилик санъати услубларини аста-секин ва мустаҳкам эгаллашга бориб тақалади.

Чанг кўпгина бошқа халқ чолғулари сингари академик концерт чолғусига айланди, янги ижрочилик услублари унинг ифодалилик имкониятларини анча бойитди, ижрочилик маҳоратини оширди, репертуарини кенгайтди. Чангда яхши товуш чиқиши - чолғунинг сифатига боғлиқдир, шунингдек, уни созлашда чолғу симларининг бир хиллигига ва қулоқларининг тенглигига эътиборни қаратиш лозим. Чангда яхши мусиқа ижро этишнинг муҳим шартларидан яна бири, бу чолғу олдида ўтириш ҳолатидир. Чангнинг баландлиги ўтирган ижрочининг қўл тирсагидан ошмаслиги керак. Стулнинг баландлиги ва чанг билан орадаги масофа ижрочининг бўйи ва қўллари узунлигига мос бўлиши керак.

Замонавий чанглар ҳозирда яхши ўрнатилган сўндирувчилар, корпус ичидаги педаль механизми ва олдинги оёқ пастки қисмига ўрнатилган лапкадан тузилган. Педальдан фойдаланиш техникаси товуш чиқаришни яхшилаш, тозалаш, куйни яхшироқ ижро этиш, арпеджио ва иккиталик ноталарни ижро этиш имкониятини беради. Амалиёт шуни кўрсатадики, товуш жарангининг тембри, чўпларнинг торларга урилган зарбларига боғлиқ. Тўлиқ ва қуюқ товуш чиқариш учун чўплар билан харрақлар устига ўрнатилган чанг симлари орасидаги масофа камида 3-4 см тепаликдан урилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Урма зарб услуби чангда товуш чиқаришнинг асосий ижрочилик услубидир. Чўплар билан торларга урилганда чуқур, тўла товуш чиқиши керак. Зарб қанчалик эркин бўлса, торнинг жаранги шунчалик ёрқин бўлади.

Торларни ўнг ёки чап қўл билан чертиш куйидагича белгиланади:

II – ўнг қўл зарби;

V – чап қўл зарби;

IIV – иккала қўлда бараварига зарб;

Тремоло - иккита чўп ёрдамида узлуксиз, тез зарбларнинг кетма-кетлигидир. Чангда узлуксиз товушни фақат иккита қўлнинг эркин ҳаракатида тремоло услуби ёрдамида чиқариш мумкин, юқори, сифатли товуш ҳосил қилиш учун эса ижрочи бир текис ва эркин зарбга эришиши керак. Чангда тремоло услубини иккиталик ноталарда ижро этиш имконияти ҳам бор.

Легато - тордан торга сезилмас узлуксиз тремоло ёрдамида эҳтиётлик билан ўтиш услубидир. Легатода бир нафасда бир неча нотани ижро этиш мумкин. Билаклар ҳаракати ниҳоятда эркин бўлиши керак. Легато бир текис узлуксиз товуш жарангини таъминлаб бериш билан бирга, ижро этилаётган асарга ўзига хос бўёқ беради.

Чўп чертмак - чўпнинг текис бўлган орқа ясси қисми билан торларни тирнаб чертиш ёрдамида ҳосил қилинади. Бу услубга ўтилганда чўпларни юқорига ўгириб, бош ва кўрсаткич бармоқлар ёрдамида сиқилади. Чертиш худди зарбга ўхшаб ижро этилади.

Бармоқ чертмоқ - услубида торларга бармоқлар билан майин чертилади. Бу услуб амалиётга чанг ижрочилигининг такомиллашуви натижасида киритилди. Чангда пиццикато қуйидагича ижро этилади: иккита қўл бармоқлари билан икки ва ундан кўп товушларни чертиш; қўлларнинг бирида биттадан то учтагача товушларни чертиш; бир вақтнинг ўзида битта қўлда чертиб, иккинчи қўлдаги чўпда эса зарб бериш ёки чертиш ҳам мумкин. Бармоқ чертмоқ услуби чанг ижрочилигини ифодавий ва техник жиҳатдан бойитди.

Пиццикато - услубида бемалол уч, тўрт, олти товушдан иборат аккордларни ижро этиш мумкин. Пиццикато ижроси *pp* дан то *p* гача бўлган жаранг динамикасини чегаралайди. Тўрт товушли аккордда катта ва ўрта бармоқлар қатнашади. Олти товушли аккордда катта, ўрта ва кичкина бармоқлар ишлатилади. Очiq педалда товушлар узoқ вақтгача тинмайди. Гармонияни ўзгартирганда педаль механизидан фойдаланиш керак. Пиццикато услубини чанг диапазонининг ихтиёрий бўлагида ижро этиш мумкин, лекин уни чангнинг ўрта регистр қисмида қўллаш қулайроқдир.

Урма-зарб - услубида бир қўл билан торга берилган зарбни бир зумда иккинчи қўл бармоғи билан товуш оҳанги сўндирилади. Бу услуб ёрдамида товуш жарангининг одатдаги узунлиги камайтирилади, товуш юмшатилиб, кучсизлантирилади. Урма-зарбни, одатда, биринчи пастги гурпуада, яъни **кичик октава сольдан, биринчи октава сольгача** бўлган диапазонда қўллаш тавсия этилади. Ўрта ва юқори регистрларда товуш кўполроқ чиқади, ammo ижрочилик амалиётида ундан ҳам баъзида фойдаланилади.

Чўп тарак - услубида чўпнинг иккинчи ясси, яланг қисми билан торларга зарб берилади. Бу эса шовқин эффектини беради. Бу услубни ижро этаётганда билаклар ва чўплар зарбдан кейин бир зумда торлардан қочиши керак. Шундагина жарангли узлуксиз товуш ҳосил бўлади. Бу услуб биринчи марта С.Бобоевнинг халқ чолғулари оркестри билан ижро этган Концертино асарида қўлланилган. Чўп тарак чангнинг ўрта регистрида жуда яхши жаранглайди. Иккиланган ноталар, тремоло, легато, турли арпеджиоларни ҳам ижро этиш мумкин. Товушларни ижро этишда имкон қадар *p* ёки *mp* да ижро этиш мақсадга мувофиқдир.

Тебратма - услубида қўл бармоқлари билан торга зарб берилгандан сўнг иккинчи қўл бармоғи билан аста-секин тебратилади. Бу услубнинг одатда, чўп тарак услуби билан биргаликда қўлланилиши мақсадга мувофиқдир.

Чўп-чизма - услубида бир тордан бошқасига чўпнинг ясси томони билан керакли товушгача сирғаниб ўтилади. Бунда ноталар узунликларига қараб, тез ёки секин темпларда хроматик йўллар ҳосил бўлади. Глиссандони бир вақтнинг ўзида иккита қўлда чолғунинг бутун диапазонида ижро этиш ҳам мумкин. Ўнг қўл бошлайди, чап қўл давом эттиради ва аксинча.

Сакратма-зарб - услубида ўнг ва чап қўлларда чўплар торларга енгил ва тез зарб берилиши натижасида товуш ҳосил қилинади. Зарбдан сўнг аниқ бўлинган акцентли товуш ҳосил бўлади. У битта тордан ёки бир тордан бошқасига ўтилаётганда ҳам ижро этилиши мумкин.

Терма зарб - услубини чангнинг бутун ижро диапазонида қўллаш мумкин. Айниқса гармоник аккордлар чангда яхши жаранглайди. Чангдаги арпеджио ижроси рус халқ чолғуси - жарангдор гуслини эслатади. Бу ижро услубларни амалиётда қўллаш ва ўрганиш ижрочи-чангчиларнинг касбий маҳоратини ўстиришига ёрдам беради.

Умуман олганда, ҳар бир чолғуда ижрочилик санъати сирларини ўрганишда бошланғич даврнинг ўзидаёқ - ўтириш ҳолатларига, ижро кўникмаларига ва чолғунинг ўзига хос услубларини эгаллашга муҳим аҳамият берган ёш созанда-ижрочининг келажаги порлоқдир. Шунингдек, ижрочи мусиқий асарни ўзлаштиришда, унинг бадиий жиҳатларини рўёбга оширишда албатта, мусиқани эшитишга, асарнинг динамикасига, интонациясига алоҳида эътибор беришлиши лозим. Шунинг учун ҳам мусиқа асарини юқори санъат даражасига олиб чиқишдаги ушбу хусусиятлар ҳақидаги фикрларни ёритиш мақсадга мувофиқдир.

2-боб. Фахриддин Содиқов – талқинчи созанда

2.2. Фахриддин Содиқовнинг ҳаёти ва ижоди

Мумтоз мусиқамизга қалбан ихлос қўйган, ўтмишдош ва замондош устозларга эргашган, иқтидори баланд, зукко ва изланувчан, ёш созандалардан бир гуруҳи анъанавий негизда куй, қўшиқ ва ашула яратиш борасида изландилар ва бу йўлда ўз ўрнига эга бўлдилар.

Уларнинг орасида катта авлод санъат намояндаларидан ўрناق олишга интилиб келган, ўзининг нодир қобилияти билан ажралиб турган моҳир чангчи Фахриддин Содиқов ҳам бор эди. Фахриддин Содиқов мумтоз чанг ижрочилиги билан бирга замонавий ўзбек миллий қўшиқчилиги ва ашулачилиги, мақом ижрочилиги ва унинг таълим услубиятида ҳам ўзига хос ва салоҳияти катта **ИЖОДИЙ МАКТАБ** ярата олди. Миллий мусиқа санъатимизнинг ярим асрлик тарихини унинг салмоқли мусиқий меросисиз тасаввур этиб бўлмайди.

Устоз шунчаки ижро этувчи чангчилардан бўлмаган. У том маънода изланувчан буюк ижодкор-талқинчи созанда эди. Фахриддин Содиқов чанг чолғусини ранг-баранг миллий оҳанглар билан садолантиришга ҳаракат қиларди ва мақсадга эришиш йўлида созанда ўз чолғусига равон хроматик товушқаторни ҳосил қилиш учун қошимча симларни ўрнатади. Чангнинг энг нозик сир-асроридан тўла воқиф бўлган уста якканавозликдами,

жўрнавозликдами-наинки жарангдор, ёки аксинча майин, ширадор ва дардли нағмаларни ўта маҳорат билан юзага чиқара оларди.

Фахриддин Содиқовнинг чанг чолиш услубидан келиб чиққан бир нечта атама, ибора ва тушунчалар кейинги авлод истеъмолига кирди. Хусусан, Устоз чангга хос икки хил резлар (билак ва бармоқлар ёрдамида эришиладиган)ни ажратарёкан “ўраб”, “ўтказиб”, “майдаламай” чолиш каби ибораларни ўринли ишлатган.

Фахриддин Содиқов тенгги йўқ чангчи, оромбахш куй, кўшиқ, ялла ва ашулаларнинг муалифи бўлишлги билан бир қаторда, нозиксадоли дуторчи ҳам бўлгани рост.

Фахриддин Содиқов дутор чолишда мукамалликка эришган созандалардан бўлган. Ҳаммага маълумки, дутор ўзбеклар ўртасида севимли, кенг тарқалган чолғулар сирасига киради.

Айрим ҳамкасбларининг айтишларича, чангчи ва бастакор сифатида ном қозонган, катта обрў-мартабага эга бўлган, Ф. Содиқов, дутор чолишда ҳам маҳоратини расман пеш қилишни ўзига эп кўрмаган. Муболағасиз шуни таъкидлаб ўтишимиз жоизки, Фахриддин Содиқов ҳеч муболағасиз XX аср кўп қиррали созандалик ва нозик бастакорлик **ДАХОСИ** бўлган.

Устоз Фахриддин Содиқов (1914-1977) буюк санъат номояндаси , мўътабар зот , бу ижодкорга ўхшашни орзу қилмаган чангчи , нафақат чангчи ,балки дуторчи , бастакорларнинг ўзи йўқ десак муболаға бўлмайди.

Устознинг яратган асарлари ўзбек мусиқа маданиятида алоҳида таҳсинга лойиқ.

Уларнинг бастакорлик ижодиётига ,ижро , аниқроғи талқин санъатига кўшган ҳиссалари замонамизга хос ва мос тарзда равнақ топиб , янада гуллаб яшнаб келмоқда.

Деярли ҳар бир асари содда кўринсада , ижроси мукамал ҳисобланади. Асарларида кўпинча ёруғликка интилиш сезилиб туради.

Барча яратилган асарлари халқ орасида муносиб ўринга эга. Асарлари кулоққа чалинганда одамни ўзига тортадиган , ўзигагина хос хислатлар акс этиб туради. Ортиқча садолар йўқ , лекин ўта майинлик , нафислик бор.

Айниқса , Ўзбекистон Радиоси ва Телевидениеси эшиттириш ва кўрсатувларини бошлаб берувчи , “ Наврўз ” ва Мустақиллик йилларида, Давлат байрамлари пировардида жарангловчи - “Тонгги садо” куйи , шунингдек “Гулнор” , “Ватан марши” , “ Ўзбекча вальс” , “Раққоса” , “Ўхшарсиз” каби чолғу асарлари , “Эй чеҳраси тобоним” (Муқимий ғазали) , “Дуторим” (А.Пўлат шеъри) , “Қорабайир” (А.Пўлат шеъри) , “Зарафшон”(А.Пўлат шеъри) , “Бир гўзал” (Миртемир шеъри) , “Ёр билиб” (С.Зуннунова шеъри) , “Барно йигит”(С.Зуннунова шеъри) , “Бўл менга маҳбуб” (С.Зуннунова шеъри) , “Сўлим баҳор” (А.Исроилов шеъри) каби кўшиқлари халқимиз тан олган асарлардир.

Шу билан бирга, Устознинг чангдаги ижроларида виқор билан ўтиришлари улкан бир калхатни эслатади. Чангни ниҳоятда эҳтиёткорлик билан чолардилар. Ўз созларига юксак эҳтиромлари, ҳар бир садолари , муайян пассажлари талқинида яққол сезилиб туради. Гўёки чангдан таралаётган садо - тонгги шудринг тебранишини эслатиб юборади.

“Фахриддин Содиков қаерда ижро этмасин , бенуқсон чангини садосини эшитган созандалар унга тан бериб , офаринлар ёғдиришган. Ҳатто чанг чолишни билганлардан бундай чолишни ўзлаштира олишига кўзи етмай , чангчиликдан воз кечганлар ҳам бўлган экан. Эътироф этиш мумкинки , чанг ихтисослиги бўйича ҳам миллий , ҳам замонавий мезонлар назарда тутилган тақдирда унинг ижро йўли андоза этиб қабул қилиниши керак. Ҳеч муболағасиз , Фахриддин Содиков ХХ аср чанг даҳоси бўлган” ⁴!

Айрим ҳамкасбларнинг айтишларича , чангчи ва бастакор сифатида ном қозонган , катта обрў – мартабага эга бўлган Ф.Содиков дутор чолишда

⁴Р.Юнусов. Фахриддин Содиков . Тошкент. :Ўзбекистон Давлат Консерваторияси , 2005, 33- бет.

хам танҳолигини пеш қилишни ўзига эп кўрмаган. Унинг ўзбекларга хос андишали фазилатлари , юксак бадиий диди , ўзига ва ўзгаларга нисбатан ўта талабчанлиги ана шундай вазиятларда ўзини мағрур тутишида яққол намоён бўлган.

Беназир чангчи сифатида Фахриддин ака умр бўйи асосан ижровий бадиий жамоаларда фаолият кўрсатган. Хусусан , ўттиз уч ёшидан бошлаб у Ўзбекистон радиосида узлуксиз тарзда дастлаб оркестр , сўнгра ансамбль жўрнавозлиги билан банд бўлган . Балки шу боис магнит тасмаларга ёздириб қолдирилган улкан меросларидан санокли асарларгина унинг соф якканавозлигида битилган.

2.2. Фахриддин содиқовнинг асарларига таҳлил

Фахриддин Содиқов шунчаки маҳоратли ижрочи эмас, том маънода буюк ижодкор созанда ва энг асосийси **т а л қ и н ч и** созанда ҳамдир.. Биз Устознинг талқинчи ижодкорлигини “Тонгги садо”, “Гулнор”, “Ўзбекча вальс” асарлари талқини мисолида кўриб чиқамиз.

“ТОНГГИ САДО”

Биргина Ўзбекистон радиосининг “*Тонгги садо*”ни кундалик мисолида шуни баралла айтишимиз мумкинки, ушбу асар мустақил диёримизнинг мусиқий рамзига айланган десак муболаға бўлмайди. Бу “*Тонгги садо*” ни эшитган ҳар қандай ёш-у қарининг руҳияти кўтарилиб , қалби қувончга тўлиб кетади.Бу асар ўзининг юксак ижроси билан ўзгача “чирой” олгани сир эмас.

Мазкур асарнинг жаранги мустақиллик байрамларининг очилишида , театр тамошаларининг бошланиши олдидан ҳам ўз садосини номоён қилиб келмоқда. Бундан ташқари Ўзбекистон Давлат Консерваторияси канцертлари

пировардида доимий равишда янграб, ўзининг жарангини сочиб тамошабинларда ўзгача завқ улашишда кўмак беради.

Ушбу ноёб, дурдона асарини 1948 йил Ўзбекистон радио тўлқинлари учун яратиб, Фахриддин Содиков ўзлари чангда якканавоз бўлган. Жарангдор чангда таралувчи “диққат”намо ўзбекона оҳангларга кейинчалик скрипка ва виоланчель чўзиқ товуш билан эшитилар – эшитилмас даражада жўр садолик қилган.

1970 йилларнинг бошларида бастакор маҳаллий радио тармоқлари учун “Тонгги садо” куйига Ўзбекистон радиоси томонидан эълон қилинган танловларда ҳам мунтазам иштирок этган. Ушбу танловларнинг бирида Фахриддин Содиков талқинида тақдим этилган рамзий куй хайъат қарори билан ғолиб деб топилган.

Бизга маълумки асар ўзининг юксак ижроси билан ўзгача “чирой” олгани сир эмас.

Жумладан, ушбу мусиқий асар мавжуд манбаларда турлича номланган. Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби, созанда, ўзбек мусиқа мероси б и л и м д о н и Темур Маҳмудовнинг “**Фахриддин Содиков**” Сайланма (куй, қўшиқ ва ашулалари 2014й) номли ўқув кўлланмасида- “**ЧОРЛОВ**”, мусиқашунос Равшан Юнусовнинг , “Фахриддин Содиков”– (2005 йил), номли китобида “**ЎХШАРСИЗ**” , Ўзбекистон Радиосида эса “**ЧАҚИРУВ**” каби номлар билан юритилади.

Биз, (устозим Санъатшунослик фанлари доктори, профессор Тўхтасин Ғофурбеков билан) -“**ТОНГГИ САДО**” деб номладик. Бунга асосий сабаб , диёримиз аҳли тонгни ушбу тарона билан қарши олади, шунинг учун биз асарга мазкур номни ўринли кўриб “**Тонгги садо**” деб ном бердик.

Асарнинг биринчи бўлагиF – **dur** (фа мажор) тоналлигида яратилган бўлиб, *Andante espressivo* суръатида ижро этилади.

Куй баёни - аралаш ўлчовларгаасосланган. Биринчи, иккинчи тактлар - 2/4, учинчи, тўртинчи тактларда - 3/4, оҳирги икки тактда эса мураккаб ўлчовлар - 4/4 учрайди. Асар тўлиқсиз такт (затакт) билан бошланади.

Биринчи тактдан - иккинчи тактга квартага сакраб ўтилади. Поғонама-поғона фаршлаклар орқали товушлар пастга томон ҳаракатланиб боради. Асарнинг биринчи қисми реприза билан яқунланади. Охири бутун тактдаги тоника фермато билан ушлаб турилади.

“Тонгги садо”нинг иккинчи бўлаги **e-moll**(ми минор тоналлигида), **Andante – moderato- espressivo** характерида ифодаланган. Унда ҳам ўлчовлар алмашилиб келади. Биринчи тўрт тактда учтовушликлар айланмаси 6/8 ўлчовида ифодаланса, кейинги 2 такт **pizz.**(пиццикато) штрихида 2/4, охири икки такт 4/4 ўлчовида. Еттинчи такт **arco** (чўп билан), саккизинчи яқунловчи такт **pizz.**(пиццикато) штрихида ижро қилинади.

Асарнинг учинчи бўлагига мурожаат қиладиган бўлсак, **G-dur** тонолигида яратилган бўлиб, мураккаб 4/4 ўлчовида ижро этилади. Бу қисмда ҳам **pizz.**(пиццикато), **arco** (чўп билан) штрихларидан фойдаланилган. Бастакор ўз асарида чинакам чанг садолари руҳиятини ифолаб берган. Ушбу биз учун қадрли бўлган, тарона майин тремолалар билан яқунланади.

“ГУЛНОР”

Маълумки, узоқ анъаналар қаърида шаклланиб келган бастакорлик ижодиёти кўплаб етук сиймоларни етиштириб берди. Улар шундай баркамол асарлар яратиб халққа тақдим этишдики, бу асарлар ижро этилганда ва ҳатто уларнинг номлари тилга олингандаёқ беихтиёр унинг муаллифи кўз ўнгимизда гавдаланади.

Табиатан асли ўзбекча, аммо ундаги орттирилган секунда интервали туфайли умумшарқона оҳанглар ила йўғрилган нафис ва жарангдор куй яралди. Унинг жўшқин, чангда “пирранг” воситаси ёрдамида чиқариладиган аккордлардан бошланадиган муқаддимаси асарга кўтаринки кайфият бағишлайди. Муаллиф асосий мавзуи мағрур янграйдиган маршнамо асарига “Гулнор” деб ном қўяди.⁵

⁵Мазкур нашр, 33- бет

Дарҳақиқат , илк бор Фахриддин Содиковнинг ўзи чангда тенгсиз моҳирлик ила ижро этган ушбу ноёб куйнинг ажойиб хислатлари бисёр. У тадқиқотчилар томонидан миллийлик ва байналмилаллик анъанавийлик ва замонавийлик , халқчиллик ва ижодий кашшофлик каби кесимларда илмий ўрганиш учун арзигулик мисол бўлиб чиқди.

Чанг учун яратилган завқли Шарқ тароналарини эслатиб юборувчи , ёрқин руҳда садо берувчи тарона **g-moll** (сол минор) тоналлигида ёзилган. Асарнинг биринчи такти тезкор арпеджио билан ижро қилинади . иккинчи такт биринчи тактга жавоб тариқасида юқоридан пастга томон поғонама – поғона тушиб келади. Биринчи, иккинчи тактлар товуш кучи **f**(форте - қаттиқ) садоланади. Учинчи ҳамда тўртинчи тактларда худди шу оҳанглар **p** (пиано - юмшоқ) такрорланади. Бешинчи ва олтинчи тактда келувчи аккорд ва пастки регистрда садоланувчи усул марш характерига мос келади. Бу икки такт ҳам **f**(форте - қаттиқ) ифодаланади. Еттинчи, саккизинчи тактларда эса шу оҳанглар **p** (пиано - юмшоқ) такрорланади. Саккиз тактлик кириш қисмидан сўнг асосий мавзу майин тремололар билан бошланиб шарқона оҳангни ифолайди ва маршга монанд усулда характерланади. Авж қисмида асосий мавзу юқори регистрда **pizz.**(пиццикато) штрихи орқали ижро қилинади ва асар характерини очиқ берувчи тезкор **gliss.** (глиссандо) лар иштирок этади. Авж қисмидан сўнг боғловчи партияда учтовушликлар иштирок этади. Мазкур асар мавзулари асосан турли регистрларда худди савол-жавоб тарзида такрорланиб келади. Асар реприза билан якунланади ҳамда куй якунида овоз пасайиб боради.

ГУЛНОР

Р.Нѣматов нотага олган

Allegretto

5

8

12

16

20

24

29

33

37 *pizz.*

f *p* *ff* *p* *f* *mf* *f* *mf*

41 *p* *mf*

45 зарб. *p* *f* *sp* *pp*

50 *p* *f* *sp* *pp*

54 *p* *mf* *f* *mf*

58 *p* *f* *mf*

62 *p* *f*

66 *p*

70 *p* *f* *mf*

74 *p*

76 *f* *mf* *p*

6

⁶Тузувчи: Темур Махмудов, Фахриддин Содиков. Сайланма (куй, қўшиқ ва ашулалари) .Тошкент.: 2014, 24- бет.

“ЎЗБЕКЧА ВАЛЬС”

“Таниқли тадқиқотчи Т.Ғофурбеков ўзининг “Творческие ресурсы национальной монодии и их преломление в узбекиской советской музыке” китобида бастакорнинг машҳур “Ўзбекча вальс”ига мурожаат қилар экан, бу асарни таҳлил қилиш натижасида қизиқарли хулосаларга келади. Зеро, бу ерда шунчаки кўп овозли воситалар таъсири хусусида эмас, балки, тўғрироғи, “полимонодия” номли бировозликнинг янги тури пайдо бўлиши ҳақида фикр юритиш даркор, шу нуқтаи назардан ёндошилса аниқроқ бўлади, дея уқтириб ўтади”.⁷

Асар чинакам ўзбекона руҳда яратилган, эшитилганда ўзбекона гўзал табиат қўйнида, баҳорий манзаралар остида бўлиб ўтадиган базм-ужамшидга чорлаётгандек туйилади.

Ушбу миллий муסיқа меросимиз оҳанглари билан суғорилган асар тўғрисида шуни эътироф этишимиз лозимки, унда чангнинг Фахриддин Содиков ижросидаги талқини асарга ўзгача жило берган.

Зеро, устозга хос бўлган штрихлар, майин нола пирранглар, куйнинг аҳамиятини яна бир поғонага олиб чиққан дейиш мумкин.

Мазкур асар хусусида 1954 йил **ЎЗДАВНАШР** томонидан нашр этилган “**Ўзбек халқ чолғу муסיқаси**” (Узбекская народная инструментальная музыка) да “Вальс .Мелодист -композитор Фахриддин Содиков музиқаси. Фонограф архивидан. Магнит лентаси №100.(Тошкент, 1951 йил). Ўзбекистон ССР Радиоинформация комитетининг ўзбек халқ

⁷Р.Юнусов. Фахриддин Содиков . Тошкент. :Ўзбекистон Давлат Консерваторияси, 2005, 115 - бет.

чолғулари ансамбли ижросида (Тошкентда) магнитофонга ёзиб олинган. В.Я. Маркелов нотага олган.”⁸

Ушбу асар ҳам китобларда турлича номлар билан юритилган. Темур Маҳмудовнинг “*Фахриддин Содиков*” Сайланма (куй, кўшиқ ва ашулалари) китобида “*Ўзбек вальси*”, Равшан Юнусов эса, “Фахриддин Содиков” китобида “*Ўзбекча вальс*”, Ўзбекистон Радиосида эса “*Ўзбек вальси*”, ЎЗДАВНАШР томонидан нашр этилган “*Ўзбек халқ чолғу мусиқаси*” китобида эса, “*Вальс*” айтиб ўтилган манбаларда асар турлича номлар билан келтирилади.

Фахриддин Содиков ўзининг баркамоллик даврида яратган “Ўзбекча вальс” ини одатий бир қатор нота чизиғида эмас, партитура шаклидаги нота қаторларига ёзади. Унда юқоридан пастга томон най, чанг, кашқар рубоби, танбур, дутор, ғижжак, аккордеон, доира каби чолғулар таркиби жой олган. Асар тоналлиги *ми фригий* товушқаторига монанд.

Асар оҳангги сақланган ҳолда, баён қилинган асосий мавзу - турли регистр ва усулларда кўшимча товушлар билан тўлдириш, балки асар тембр жозибасининг бойишига ҳам аҳамият беради.

⁸ Ушбу кўлёзма Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Санъатшунослик институтининг кутубхонасида сақланмоқда. Тошкент .:1951,ИНВ-№100.

ЎЗБЕКЧА ВАЛЬС

Ф.Содиқов

$\text{♩} = 160$

p

10

19

27

35

43

51

59

67

f

75

84

Musical staff 84-91: Treble clef, 8 measures. Measure 84 starts with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a common time signature. The melody consists of eighth and quarter notes, with some rests. Measure 85 has a quarter rest. Measure 86 has a quarter rest. Measure 87 has a quarter rest. Measure 88 has a quarter rest. Measure 89 has a quarter rest. Measure 90 has a quarter rest. Measure 91 has a quarter rest.

92

Musical staff 92-99: Treble clef, 8 measures. Measure 92 has a quarter rest. Measure 93 has a quarter rest. Measure 94 has a quarter rest. Measure 95 has a quarter rest. Measure 96 has a quarter rest. Measure 97 has a quarter rest. Measure 98 has a quarter rest. Measure 99 has a quarter rest.

100

Musical staff 100-107: Treble clef, 8 measures. Measure 100 has a quarter rest. Measure 101 has a quarter rest. Measure 102 has a quarter rest. Measure 103 has a quarter rest. Measure 104 has a quarter rest. Measure 105 has a quarter rest. Measure 106 has a quarter rest. Measure 107 has a quarter rest.

108

Musical staff 108-115: Treble clef, 8 measures. Measure 108 has a quarter rest. Measure 109 has a quarter rest. Measure 110 has a quarter rest. Measure 111 has a quarter rest. Measure 112 has a quarter rest. Measure 113 has a quarter rest. Measure 114 has a quarter rest. Measure 115 has a quarter rest.

116

Musical staff 116-123: Treble clef, 8 measures. Measure 116 has a quarter rest. Measure 117 has a quarter rest. Measure 118 has a quarter rest. Measure 119 has a quarter rest. Measure 120 has a quarter rest. Measure 121 has a quarter rest. Measure 122 has a quarter rest. Measure 123 has a quarter rest.

125

Musical staff 125-132: Treble clef, 8 measures. Measure 125 has a quarter rest. Measure 126 has a quarter rest. Measure 127 has a quarter rest. Measure 128 has a quarter rest. Measure 129 has a quarter rest. Measure 130 has a quarter rest. Measure 131 has a quarter rest. Measure 132 has a quarter rest.

133

Musical staff 133-140: Treble clef, 8 measures. Measure 133 has a quarter rest. Measure 134 has a quarter rest. Measure 135 has a quarter rest. Measure 136 has a quarter rest. Measure 137 has a quarter rest. Measure 138 has a quarter rest. Measure 139 has a quarter rest. Measure 140 has a quarter rest. The staff ends with a double bar line. A dynamic marking *p* is placed below the staff at the end of the line.

141

Musical staff 141-148: Treble clef, 8 measures. Measure 141 has a quarter rest. Measure 142 has a quarter rest. Measure 143 has a quarter rest. Measure 144 has a quarter rest. Measure 145 has a quarter rest. Measure 146 has a quarter rest. Measure 147 has a quarter rest. Measure 148 has a quarter rest. The staff ends with a double bar line.

2.3. Устоз ҳақидаги хотиралар

**Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист,
Ўзбекистон давлат консерваторияси доценти
Малика Зиёева.**

1973 йил Шарқ мусиқаси факультетига йўлланма билан ўқишга кирдим, қаранки баҳтимга энг қувонарлиси , мани ҳаётими созанда сифатида ўзгартирворган , ҳозиргача нимага эришган бўлсам шу устозимнинг энг аввало менга берган ёғдуси, устозимнинг менга берган тарбияси, устозимнинг энг аввало менга берган маънавий озуқаси , дутор садосини мунгини миянғини, уни дардини, ҳолатини кўрсата берадиган Фаҳриддин Содиқовда ўқишга муяссар бўлдим дейди – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист , Ўзбекистон давлат консерваторияси доценти Малика Зиёева.

Ф. Содиқов нафақат дуторчи, бастакор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, моҳир чангчи, меҳрибон ота, бундан ташқари жудаям қаттиқ кўл , талабчан, эшитиш қобилиятлари кучли, ҳар бир овозни қулоғига мураккаб кирадиган бир асрда бир маротаба келадиган ҳақиқий санъат номоёндасидир.

Санъат учун яралган, шогирдларига меҳри гиёсини берган, санъатга бутун умрини бағишланган инсон. Бунга мисол тариқасида ўзимни айтиб бераман.

Мана шу инсонга созанда сифатида таҳсил олишга бордим. Кўлимда дуторим, дуторимни созлаб, “Роҳат” (ўзбек халқ куйи) ни шунақа завқ- шавқ билан, техникали қилиб чолиб бердим. Менда у пайтларда зўрман деган нарса бор эди, чунки 5+ билан битирганман, 5+ билан топширганман. Устоз чолишимни эшитиб ҳа опача бунақа чолишларам керак бўлади. “Дуторингизни менга беринг ” деб дуторни олдиларда биргина “Фабриканинг йўлида” халқ куйини маромига етказиб чолиб бердилар. Шунақанги кўринишидан оддий асар, лекин мен домла ижросидан сўнг чолломай қолдим, гўёки устимдан бир чэлак сув қуйгандек бўлиб кетдим.

Мен шундай буюк инсонни олдида нима қилдим деган нарса ҳаёлимдан ўтди, жудаям уялиб кетдим. Кейин ҳар бир нарсани бошидан бошлашга мажбур бўлдим. Чунки бу инсонга бирор асарни чолиб бериш, уларнинг юрагидан жой олиш ёки меҳрини қозониш катта меҳнат талаб қилади, вужудиз қулоққа айланиш керак бўлади, қалбингиз билан юрагиз ила эшитишингиз керак бўларди Устозни.

Сабрли, ўзларигагина хос созанда академик эдилар. Келган пайтларимда нота билан чолиб келганман. Шунақа бир сабр билан тинглардиларки хатоларимни, миянгларимни.

Кўпинча дуторни олиб астойдил дарс ўтиб кетардилар. Бундан ташқари уйларида ҳам қўшимча дарс берардилар.

Шундай меҳрибон эдиларки ўз чолғуларини менга бериб қўйганди. Устозим ниҳоятда озода кийинардилар, сочлари оппоқ, нурли инсон эдилар. Ярим йил ичида биз “Шароф”, “Шафоат”, “Чўли Ироқ” ларни ўргандик.

Ансамблда эса, “Сарахбори бузрук” ни айттирардилар, Наво ва Дугоҳ мақомларининг чолғу йўлларини бизга катта меҳр билан ўргатганлар. Айниқса, “Насруллоҳи” дек мураккаб асарларни. Мазкур “Насруллоҳи” ни чолиб, Халқаро кўрик танловда 1975 йил 1- ўринларни олиб келганмиз.

Ансамблда Р.Самадов (доира), Ў.Расулов (ғижжак), Т.Алиматов (чанг), Ш.Мирзаев (рубоб), А.Ҳамидов ва мен (дутор) чолардик.

Устознинг ансамблдаги барча шогирдлари Ўзбекистоннинг етук созанда, бастакор ҳамда устоз даражасига етган. Устознинг шогирдлари доимо фаол бўлганмиз. Уларнинг яна бир улуғ хислатлари шунда эдики, кўплаб концертлар берардик, зал одамларга тўлиб кетарди. Концерт давомида ҳаттоки ҳаммамизнинг стулларимизни ўзлари қўйиб берардилар. Куй ижро қилаётган вақтимизда тик туриб эшитардилар, ижро вақтимизда устозимнинг юзларидан тер оқарди.

Устозимдан бутун ҳаёт мактабини, унда қандай меҳнат қилиш кераклигини ўргандим.

Устоз таваллудининг 100 йиллик муносабати билан хотираларига бағишлаб 2 та китоб чиқардим, шогирдларим билан бирга концерт ўтказдим.

Ҳозирда ҳаттоки Устознинг мактаб йўллари Американинг Санта Ку Руз университетида ҳам давом этиб келмоқда. У ерда менинг Таня исмли шогирдим бор, у ҳам инглиз тилида китоб чиқарган. 2014 йил у билан ушбу университетда Устоз Фахриддин Содиков хотирасига бағишлаб концерт ўтказдик.

Мен шуни баралла айта оламанки, меҳрибон, талабчан Устозимнинг созандани санъат оламида шаклланишида лаббай деб жавоб бера оладиган

Б У Ю К М А К Т А Б Л А Р И бор.

ШОГИРДЛАРИ

Фахриддин Содиков муаллимлик билан шуғулланишни ўз бурчи деб ҳисоблар, ўқиш ва ўқитиш ишига ҳамиша жиддий эътибор берарди. Гарчанд Ф. Содиков 1972 йилга қадар махсус ўқув юртларда ўқитувчи лавозимида ишламаган бўлсада, мусикий тўғарақларга раҳбарлик қилиш орқали доимо ёш созанда ва хонандаларга сабоқ бериб келган.

Анъанавий чанг ижрочилиги бўйича Устозга ўз вақтида ҳавас қўйган ёш мусиқачиларнинг сафи бутун республикамиз ҳудуди бўйлаб жуда узун бўлган. Бевосита шогирдлари билан бир қаторда созанданинг билвосита шогирдлари ҳам кам эмас.

Фахриддин Содиковдан сабоқ олган, кейинчалик машҳур созанда, хонанда, бастакор, малакали ўқитувчи бўлтиб етишиб чиққанлар оз эмас. Жумладан, Ўзбекистон халқ артистлари Коммуна Исмоилова, Ориф Алимахсумов, Фароғат Раҳматова, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар Ҳадя Юсупова, Сирож Аминов ва Шокиржон Эргашевлар биринчи қаторда туришади.

Бундан ташқари устознинг бевосита ҳамда билвосита шогирдлари тўғрисида алоҳида тўхталиб ўтишимиз жоиз деб билдик. Фахриддин

Содиқовнинг бевосита шогирдлари Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар: чангчи ва бастакор Туйғун Отабоев, рубобчи ва бастакор Шавкат Мирзаев, ғижжакчи ва бастакор Ўлмас Расулов, дуторчилардан доцент Абдурахим Ҳамидов, Акмал Ражабов, Мирсодиқ Эргашев ва Малика Зиёева шулар жумласидандир. Қолаверса мақом ансамбли ижрочилиги бўйича Фахриддин Содиқов синфида сабоқ олганлардан Ўзбекистон халқ артисти, ғижжакчи ва бастакор Абдуҳошим Исмоилов , Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, чангчи ва қонунчи Абдурахмон Холтожиев, ғижжакчилар Зиёвуддин Қосимов, Хайрулла Азизов, рубобчилар Муҳаммаджон Мадумаров, Турғун Авазов, кошнайчи Йўлдош Тожиев, танбурчи Абдулла Умаров, доирачи Раҳматилла Самадов ва бошқалар.

Устознинг бевосита шогирдларидан ташқари билвосита шогирдлари, неvara - эvara шогирдлари ҳам талайгина. Тошкентлик моҳир чангчи Маҳмуджон Алиматов, марғилонлик таниқли созандалардан Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, чангчи ва бастакор Мамасиддиқ Мамадалиев, Назирхон Камолов, Ўзбекистонда биринчи чангчи аёл Фазилат Шукурова, Рустам Нематовлар билвосита шогирдлари ҳисобланади.

Фахриддин Содиқовнинг неvara ва эvara шогирдлари республикамиз махсус мусиқа ўқув юртлари орқали етишиб чиқди. Ҳозирда улар ижрочилик ва ўқитувчилик фаолияти билан танилган чангчилар Абдусаттор Мирзаев (марҳум) Қосим Мирзаев, дуторчилар Аҳмаджон Абдурахимов, Шухрат Раззоқов, Гўзал Мўминова ва бошқалар бор.

Мусиқий ижрочиликда Фахриддин Содиқов юзакиликни, шунчаки ҳавскорликни чалакам – чаттиликни, наридан – бериликни зинҳор хазм қилолмас, бунга ошкора қарши курашар эди. Ўзининг ишига, касбига жиддий ёндашадиган, изланувчанларнинг ҳурматини жойига келтириб, астойдил кўллаб-қувватлар эди.

ФОЗИЛ ХАРРАТОВ

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, ажойиб педагог, ёрқин ва истеъдодли ижрочи, ижодий салоҳиятли созанда Фозил Харратов (1926 - 1971) хоразмлик машҳур бастакор, шоир, мусиқашунос олим, устоз созанда Муҳаммадюсуф Харратов оиласида дунёга келган.

Отаси ва акаси Комил Харратовларнинг чанг созида мохирона оҳанг таратиши ёш Фозилда ўзгача туйғу, меҳр уйғотади. Айниқса, чанг симларининг кўзни қамаштириб ялтираши унинг ҳавасини янада орттирарди. У ўн ёшдан чанг ижрочилиги сирларини эгаллашга жиддий киришади.

Фозил Харратов ўн олти ёшидан халқ рақслари устаси Мукаррама Турғунбоева ансамблида чангчи- созанда сифатида профессионал санъатга илк бор қадам қўяди. Бу икки санъаткорларнинг ижоди нафақат республика миқёсида, балки кўпгина хорижий мамлакатларда ҳам томошабинларнинг самимий олқишларига сазовор бўлган.

Чангда куйларни равон ва таъсирчан ижро этишда бетакрорликка эришиши билан эл оғзига туша бошлади. Журналларнинг бирида⁹ ёш созанда Фозил Харратов санъатига баҳо бериб, “Чанг Фозил Харратов кўлида роялга ўхшаб садо таратмоқда” каби сатрларни баён этишди.

Устознинг ижрочилик санъати бетакрор. Чанг ижрочилигига доир муҳим бир масала юзасидан уларнинг фикри ўринлидир:

- “Кўпчилик чангчилар техника маҳорати устида ишлаб, улар ҳар хил пассажларни “қувиш” билан овора бўладилар, товуш сифати эса созанда эътиборидан четда қолади. Бу ижрочилик санъатида мутлақо йўл қўйиб бўлмайдиган ишдир.”¹⁰

Устознинг қимматбаҳо ўғитлари нафақат чангчи созандаларга, балки санъат гулшанига қадам қўяётган барча созандаларга ҳам фойдадан холи эмас.

Фозил Харратов куйларни октавалар билан майин ҳаракатлар орқали ёқимли оҳангда бошлаб, рез усули қўлланадиган ноталарни чолгандатовушни

⁹ Фозил Харратов. Тошкент.: Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1951й

¹⁰ Г.Нейгауз. «Об искусстве фортепианной игры» М.: 1982, стр.66

бўрттирмасдан бир текис бўлишига эришди. Мусиқий жумла тугаб, усул қурилмалари садо оладиган жойларда чўп зарбларини пасайтириб, асосий оҳанг йўналишига аҳамият берди. Аста - секин куй ривож олиб, авж бўлимига келганда Устоз қаддини ростлаб, кучли қўл ҳаракатлари билан чанг торларининг тўлақонли садоланишини таъминларди. Кейинчалик куй оҳангини пасайтира бориб, яқунловчи бўлимга ўтарди.

Устоз талабаларни профессионаликка ундар, мусиқий ижрони шу даражада ижро этишни талаб қиларди. Мусиқий асарларни сахнада талкин этганида тингловчилар маҳлиё бўлиб қолишар экан. Қандай асар ижро қилишидан қатъий назар, куйнинг сержиллолиги, соф садоланиши, мусиқий соф жумлаларнинг асар характериға мос тушишиға, мусиқа мазмунини лўнда етказа олишға композитор яратган ўзига хос услубларға риоя қилишға эътибор берар, бу профессионал хислатлари билан тингловчи қалбини ром этарди.

Фозил Харратов санъати катта маҳорат мактаби бўлди. Унинг илғор педагогик фаолияти эса юқори малакали профессионал созандаларни тайёрлашда ёрқин саҳифа очиб берди устоз тарбиялаган шогирдлар республикамизнинг турли вилоятларидаги концерт ташкилотларида, мусиқа ва санъат билим юртларида устоз бошлаган ишни давом эттириб келмоқда. Унинг чанг ижрочилигига бағишланган ўқув-услубий ишларининг аксарияти мусиқа санъати ўқитиладиган брча ўқув юртларида муваффақият билан қўлланиб келинмоқда.

ТИЛАШ ХЎЖАМБЕРДИЕВ

Ўзбекистон телевиденияси ва радиоси халқ чолғу асбоблари ансамблининг бадиий раҳбари, созанда, ижодий жамоа раҳбари, бастакор Тилаш Хўжамбердиев устоз сифатида нафақат Ўзбекистонда ҳатто қўшни республикаларда ҳам номи чиққан санъаткордир.

Бўлажак созанданинг отаси Хўжамберди ака дутор, танбур чертишда созандалардан қолишмасди. Онаси Доно опа ҳам дутор чертишға иштиёки

баланд эди. Албатта, ота-онанинг санъатга бўлган қизиқиши фарзандларига ҳам таъсир ўтказмайқолмади. Тилашнинг чангчи созандалиги санъатига бўлган меҳри чексиз эди. У устози Фозил Харратовдан техник маҳоратни ошириш сирларини кунт билан ўрганди. Ёш созанда мустақил машғулотларда устоз ўғитларига амал қилиб, чанг ижро этиш ҳолатига, ҳар иккала қўл ҳаракатларини эркин ҳолатда тутишга, айти пайитда ижронинг табиий бўлишига эришиш учун кўп изланди. Натижа ёмон бўлмади.

Тилаш Хўжамбердиев талқинидаги куйларни эшитган тингловчи – айнан унинг ижроси эканлигини дарҳол сезади. Товушларни ажратиб-ажратиб шринли *“тегриб қўйиш”*, ҳар оҳангга жиддий тус бериш унга хосдир. Вариациясимон қурилмаларга берилмаслик, куй ва оҳанг безакларини қалаштирмаслик, шунингдек мусиқий бўёқлардан моҳирона фойдаланиш, усул (ритм)га қатъий риоя қилиш каби жиҳатлар ҳам Тилаш Хўжамбердиев ижрочилик йўналишига хос хусусиятлардир.

Созанда ҳар бир куйни ёки композиторлар ижодидан мусиқий асарни ижро этишдан лодин уни атрофлича таҳлил этиши профессионал жиҳатларининг шакилланишида муҳим омилдир. Т. Хўжамбердиев куй ёки оҳангни суръати, ҳамда характеридан келиб чиққан ҳолда ижро этарди. Ўз ўрнида якка зарб, пирранг, чоп чертмак, арпеджио ва рез услубларини дадил қўлларди. Чанг ижрочилигидаги энг ёрқин безаклардан ҳисобланган жонлантирувчи қочирим кўникмаларига машиқларда, мустақил машғулотлар чоғида алоҳида аҳамият берарди.

Тилаш Хўжамбердиевнинг ижодий фаолияти кўп қиррали. У чолғучилик билангина чегараланмай, созандачилик санъатида орттирган тажрибасига таяниб турли жанрларда мусиқа асарларини яратган.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки ажойиб созанда истедодли бастакор ва кўп қиррали ижодий фаолияти билан муносиб ҳисса қўшиб келган санъаткордир.

Х У Л О С А.

Фахриддин Содиқов Ўзбекистон мусиқа санъатининг улкан намоёндалари қаторида буюк созанда, атоқли бастакор ҳамда моҳир Устоз сифатида танилди. Унинг куй, кўшиқ ва ашулалари халқона оҳанг ва усуллар билан йўғрилган бўлиб, уларда миллий мусиқа меросимиздаги ноёб жанрларнинг шаклу – шамойили, қонуниятлари, усулларнинг ўзига хос талқини ифодаланади.

Устоз юртимизнинг машҳур чангчилардан фарқли ўлароқ, маҳоратли буюк ТАЛҚИНЧИ– созанда бўлиб, ўзигагина хос ижровий услуб ва талқинлари билан алоҳида ажралиб туради. Шу боис, Фахриддин Содиқов ҳозирги замон миллий чанг ижрочилиги МАКТАБИНИ яратишга муваффақ бўлди.

Ф.Содиқов яратган куй, кўшиқ ва ашулалар радио эшиттириш ҳамда телекўрсатув дастурлари орқали деярли ҳар куни республикамиз бўйлаб баралла янграмоқда. Сўнгги йилларди юртимиздамунтазам ўтказилаётган катта байрамларда, санъат фестивалларида ва халқ сайлларида, кўрик танловларда ҳамда анжуманларда ижро этиб келинмоқда.

Фахриддин Содиқов том маънода замон куйчиси, гўзаллик, бахт, муҳаббат куйчиси эди. Қувончимизга қувонч улашадиган, ташвиш ва чарчоқларимизни унутишга кўмак берадиган, руҳиятимизга далда берадиган бундай мусиқий асарларнинг умри - боқийдир.

Бастакор ўзбек миллий чолғу, кўшиқ ва ашула ижрочилигининг янада юқори босқичга кўтарилиши учун беминнат хизмат қилди. Бастакорнинг ижодий баркамол асарлари,- гоҳ жўшқин ва шижоатли, гоҳ сокин ва латиф,

гоҳ ўйчан ва мунгли, гоҳ қувноқ ва шўҳ, гоҳ лирик ва дардли, - ажиб тароналари инсонлар қалбини абадул-абад мунаввар айлаб келишига ишончимиз комил.

ГЛОССАРИЙ

Ушбу атамалар глоссарийсида маърузалар ва амалий машғулотларда келтирилган атамаларнинг қисқача изоҳи келтирилган.

Харак: чолғу декаси ёки териси устига жойлаштирилган торларни кўтариб турувчи махсус мослама.

Шайтон харак: чолғунинг бош қисмидаги қулоқларга тақилган торларни кўтариб турувчи махсус мослама.

Гриф ёки даста: чолғунинг бош ва қорин ёки косахона қисми ўртасидаги бўлаги.

Мензура: Дастали чолғуларда асосий харакдан шайтон хараккача бўлган масофа.

Чолғунинг бош қисми: бу чолғунинг қулоқларга торлар тақиладиган қисми ҳисобланади.

Чолғунинг қорини ёки косахонаси: бу чолғунинг ёғоч дека ёки тери тортиладиган қисми ҳисобланади.

Мизроб ёки медиатор: торли чертма чолғуларда товуш чиқариш воситаси.

Нохун: торли чертма чолғулар гуруҳига кирувчи танбур чолғусида товуш чиқариш воситаси.

Ясама тирноқ ёки нохун: торли тирнама чолғу бўлмиш қонунда товуш чиқариш воситаси.

Камон: ғижжаклар оиласи ҳамда сато чолғусида товуш чиқариш воситаси.

Товуш: физик ҳодиса бўлиб, таранг тортилган жисм (сим, ясси пластинка ва ҳ.к.)нинг ташқи таъсир натижасида механик ҳаракатга келиши - тебраниши натижасида ҳосил бўладиган жараён дир. Табиатда қулоғимиз илғайдиган турли хил товушлар мавжуд. Лекин уларнинг ҳаммасини ҳам муסיкий товуш деб бўлмайди. Муסיкий товуш ўзининг тўрт хоссаси, а) бир-бирига нисбатан баланд пастлиги, б) туси (тембри), в) давомийлиги, яъни чўзими, г) кучи билан шовқинли товушлардан фарқ қилади.

Интонация (лотинча - баланд, юқори): Унинг тозалигига эришиш учун аввало созанданинг чолғу асбоби сифатли ишланган ва чалиниб тажрибадан ўтган бўлиши керак. Бундан ташқари товушнинг тоза чиқиши ижрочининг маҳоратига ва кайфиятига ҳам боғлиқ. Шунингдек, чолғудаги кўшимча пардалар (дополнительная аппликатура) ни қўллаш орқали ҳам товушни паст ёки баландлигини мувофиқлаштириш мумкин.

Товуш тембри (тембр фр. — товуш бўёғи, туси, характери) товуш сифатининг муҳим омилларидан бўлиб, ҳар бир инсон овози ва чолғу асбоби товушига хос хусусият.

Вибрато – тўлқинлатиш, товуш ноласи: товуш сифатини бойитувчи омиллардан бўлиб, у товушга ўзига хос жозиба бахш этади ва гўё уни қиздириб жонлантиради.

Товуш кучи: Тебраниш ҳаракатининг кенглиги ва кучига боғлиқ. Яъни товуш ҳосил қилувчи мембрананинг тебраниш миқёси – амплитудаси қанча кенг ва кучли бўлса товуш ҳам шунча кучаяди. Динамик ўзгаришларни уч асосий гуруҳга тақсимланади:

а) турғун, яъни ўзгармайдиган;

б) аста-секин ўзгарувчан, поғонама-поғона кучайиб ёки пасайиб борувчи турлари мавжуд: кучсиздан (пастдан): *pp-p-mp-mf-f-ff* кучлига ва аксинча кучлидан *ff-f-mf-mp-p-pp* сусайиб борувчи;

в) карама - қарши - тафовутли (контрастный) *p-f, pp-ff* ва унга алоқадор урғулар товуш кучини ошириш ва пасайтириш белгилари сифатида асар моҳиятини очишда хизмат қилади.

Ижрочилик техникаси: Бармоқлар ҳаракати, ижрочилик нафаси, тил ва лабларнинг ҳаракатчанлиги, чап ва ўнг қўлларнинг мутаносиблиги каби омиллар киради.

Ижрочилик ҳолати (исполнительская постановка): чолғу созини қандай ушлаш, уни чалишга ҳозирлаш ва чалиш учун (бутун тана, бош, қўллар, оёқлар, амбушюр) тайёр бўлиш тушунилади

«Амбушюр» (франц. embouchure - bouche сўзидан олинган бўлиб, оғиз деган маънони билдиради) дамли чолғуларда лаб аппарати.

Штрих (немис. – чизикча, чизги) рассомларда йўғон, ингичка, қалин, тўқ чизикчалар муайян портрет образини очиб берганидек мусикада ҳам образ яратиш учун штрихлар мавжуд. Штрихлар дастлаб торли - камонли чолғуларда, асосан скрипкачиларда камонни юргизишда турли услублар қўлланила бошлаган. Дамли чолғулар ижрочилари ҳам кўпчилик штрихларни скрипкачилардан ўрганганлар. Шунингдек, дамли чолғуларнинг ўзига хос штрихлари ҳам келиб чиқа бошлаган.

Detache - деташе – (французча detacher – алоҳида деган маънони билдиради) тил ёки ўнг қўлнинг зарблари иштирокида ҳар бир товуш етарли даражада чўзиб алоҳида ижро қилинади.

Marcato – маркато (итальянча «marcare» - ажратиб кўрсатиш, урғу бериш) - камоннинг кескин зарблари иштирокида куч билан урғу берилган товушлар чалинади.

Staccato – стаккато (итальянча алоҳида, қисқа-қисқа деган маъноларни билдиради) у тилнинг ёки ўнг қўлнинг кескин лекин тез ва енгил уриладиган зарблари натижасида ҳар бир товуш ярмигача қисқартириб чалинади.

Staccatissimo – стаккатиссимо - стаккатога қараганда ҳам қисқа (ёзилган товуш чўзимининг тўртдан бирига қисқаради) ва staccatissimo ёзуви билан ифодаланади.

Martele – мартеле (французча «marteler»-чўкичламоқ, зарб урмоқ) бунда товушлар камоннинг ўткир зарби ва кучли нафас босими билан бир хил динамикада алоҳида бўрттириб чалинади.

Tenuto – тенуто – ўнг қўл ёки тилнинг қаттиқ зарблари ёрдамида, аммо урғу бермасдан ҳар бир товуш охиригача чўзиб ижро қилинади.

Non legato - нон легато - тилнинг юмшоқ зарби натижасида товушлар бир-бирига боғланмасдан чалинади.

Portato - портато - камоннинг ёки тилнинг юмшоқ ҳаракати натижасида товушлар чўзиброқ бир-бирига боғланган ҳолда ижро қилинади.

Portamento - портаменто - вокал ижрочилиги тажрибасидан олинган

Glissando – глиссандо –маълум бир нотадан кейинчи нотагача бўлган ораликда куйнинг сирпанчиқ ҳаракати,.

Артикуляция барча штрих ҳаракатлари орқали (маълум куй жумласи ёки фразасида) эришилган натижалар йиғиндиси бўлиб, муайян штрихлар асосида куйнинг барча ифода воситалари (темп, ритм, динамика, регистр)нинг ҳам мутаносиб ва мувофиқ равишдаги иштирокини таъминлашига артикуляция дейилади.

Зарб арабча - урмоқ, уриш маъносини билдиради ва мазкур чолғуларда асосан чўп, мизроб, нохун, камон ва таёқчалар ёрдамида зарб билан уриш, бармоқ билан чертиш, силкитиш ва бошқа ҳаракатлар орқали товуш ҳосил қилинади.

Мембранофон - қопламали чолғулар, уларга махсус тери ёки пластик қопланган барабан, нағора, доира, том-том, литавраларнинг турлари киради.

Идеофон - ўзи товуш берувчи чолғулар бўлиб, уларнинг вужудига механик таъсир қилиш натижасида ўз танасидан товуш ҳосил бўлади. Булар: турли тарелкалар, қайроқ, сафойил, учбурчак (треугольник), қутича (коробка), ксилофон ва бошқалар.

Муסיқий хотира - инсон рухий жараёнининг муҳим жиҳатларидан бири ёд олиш ва хотирада сақлаш бўлиб, унинг моҳияти эсда сақлаб қолиш ва зарур пайтда ўша хотирадагиларни маълум бир восита орқали юзага чиқариш-намаён қилиш ҳисобланади.

Rubato — лотинча – ўғирланган, ноталарнинг чўзим миқдори аниқ сақланмагани ҳолда ижрочининг хоҳиши бўйича кенгайтириб ёки қисқартириб ижро қилиш.

Agogika — лотинча - юргизиш, эргаштириш. Муסיқа ижрочилигидаги бадий ниятни кўзлаб асар суръатини биров ўзгартириш, яъни тезлатиш ёки секинлатишни билдиради.

Соната чолғу муסיқасининг йирик шаклдаги асари сифатида буюк полифониячилар Г.Гендел ва И.С.Бах ижодида салмоқли ҳиссани ташкил қилади. Соната XVIII асрга келиб етилди ва ўз ўрнини топди.

Соната вена классиклари (Гайдн, Моцарт, Бетховен) чолғу асарларининг етакчи шаклларида бири бўлиб қолди.

Сонатанинг кейинги ривожини Шуберт, Шуман, Лист, Брамс, рус композиторларидан Глинка, Чайковский, Бородин, Скрябин, Рахманинов ва шунингдек XX аср композиторларидан Онеггер, Барток, Пуленк, Хиндемит, Мясковский, Прокофьев, Шостакович, ўзбек композиторларидан Г.Мушель, Т.Қурбонов ва бошқаларнинг ижодида кузатамиз.

Соната тарихий ривожланиши давомида ўзининг мазмуни, гармоник тили, куй йўналиши, метроритми каби нафақат ички жиҳатлари балки,

ташқи, яъни қисмлари ва шаклининг бутун тузилиши билан ҳам қисман ўзгаришларга учради.

Концерт муסיқий чолғу асбоби ифода воситаларининг турли жиҳатларини ва созанданинг маҳоратини яққол очиб берадиган жанрлардан ҳисобланади.

Концерт жанри XVII аср охирига келиб гомофон муסיқанинг пайдо бўлиши билан, яъни жўрнавон оркестрга ҳамоҳанг яққохон чолғуни ҳам кўрсатиш зарурлиги натижасида ушбу жанрнинг энг ривожланган турлари яратила бошланди.

Классик ва замонавий концертларнинг энг яхшиларида фикрнинг кенг кўламлилиги, муסיқий образларнинг ёркинлиги, куйнинг жозибаси, мавзунинг симфоник тарздаги ривожи, оркестр ва яққохоннинг бир бири билан юксак маҳоратли мулоқоти каби сифатлар кузатилади. Буларга Бетховеннинг фортепиано учун бешта, скрипка учун битта концерти, Мендельсон, Чайковский ва Хачатурянларнинг фортепиано учун, Брамс, Лист, Шуман, Григ, Чайковский, Рахманинов ва Прокофьевларнинг виолончел учун, Дворжак ҳамда Шостаковичларнинг симфония-концертлари ва бошқаларни келтириб ўтиш мумкин.

Иловалар:

НОТОГРАФИЯ.

1. Содиқов Ф. *Она ватаним* – Ёш лелинчи , 1950 , 5 сентябрь.2
2. Кароматов Ф.Ўзбек халқ чолғу мусикаси.Тошкент.:ЎЗДАВНАШР,1954.
3. Содиқов Ф. Николаев Ю.*Халқлар байрами*- Ўзбекистон хотин-қизлари, 1954, №9 , б.3 (обл).
4. Содиқов Ф. *Насихат*-“Муштум”, 1958,№4, б.3.
5. Содиқов Ф. *Ўзбекистонга келинг* :[Овоз ва фп учун]// Клавир.- Т.:Ўз адабийнашр, 1958 , 48бет.
6. Содиқов Ф. Ўзбекистонга келинг:*Текстилниг қизиман*//Т.:Ўз адабийнашр, 1958 , 48бет.
7. Содиқов Ф. *Оқ олтин карвон – карвон,*” Ўзбекистон хотин-қизлари”, 1962, № 9 , б.3.(обл).
8. Содиқов Ф. *Қиз қўшиғи*–“Ўзбекистон хотин-қизлари”, 1964, №5 , б.2.(обл).
9. Содиқов Ф. *Кўзларимга тўтиё қил* -“ Ўзбекистон” , 1966, №12 , б.10.
- 10.Содиқов Ф. *Кўнглинда бўлсам* – Ўзбекистон маданияти , 1968, 5 март.
- 11.Содиқов Ф. *Журналист қизга*– СоветЎзбекистони, 1968, 20 июнь.
- 12.Содиқов Ф. *Бахор таронаси* – “Гулистон” , 1969 , №7, б.3.(обл).
- 13.Содиқов Ф. *Ўйнасин*: Бастакорларнинг якка хонандалар учун кўшиқлари - Билолмасман // Тузувчи : [Т.Тошматов]Т.: Гофур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашрияси , 1976 , 27 бет.
14. Кароматов Ф. *Узбекская инструментальная музыка* .Москва “Музыка”1987.
15. Юнусов Р Фахриддин Содиқов. Тошкент. :Ўзбекистон Давлат Консерваторияси , 2005

16. Маҳмудов Т, Фахриддин Содиков. Сайланма (куй , қўшиқ ва ашулалари) .Тошкент.: 2014
17. Зияева М. Дутор.(Ф.Содиков ижро услуги). Тошкент.: “Муסיқа” нашриёти, 2011.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

1. “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси”7 том. -Тошкент.: ЎзМЭ Давлат илмий нашриёти, 2004.
- 2.Жабборов А. Ўзбекистон бастакорлари ва муסיқашунослари.Тошкент.: Янги аср авлоди 2004, 324 бет.
- 3.Юнусов Р. Фахриддин Содиков. Тошкент.:Ўзбекистон Давлат Консерваторияси , 2005.
- 4.Ғофурбеков Т. Бастакор мероси.(Р .Юнусовнинг “Фахриддин Содиков” китобига) ихчам тақриз.Тошкент.: Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2006.31.03
- 5.Маҳмудов Т. Фахриддин Содиков. Сайланма (куй, қўшиқ ва ашулалари). Тошкент.: 2014

Бастакор Фахриддин Содиқовнинг чолғу куйлари рўйхати.

1. 1938 йил----- “Гулнор”
2. 1941-1945 йил-----“ Чегарачилар марши”
3. -----“Жангга кир”
4. -----“Танкчи қасами”
5. -----“Тимошченка марши”
6. -----“Милтиғим”
7. -----“Кўп соғиндим”
8. -----“Гулим”
9. -----“Жанговар жангчи”
- 10.1947 йил-----“Ватан марши”
- 11.-----“Жангчи йигит марши”
- 12.-----“Тановар” чанг учун мослаштирилган
- 13.-----“Галдир”чанг учун мослаштирилган
- 14.1948 йил-----“Ўзбекча вальс”
- 15.-----“Ўзбекистон радиоси “Чақирик”
- 16.-----“Қурилиш марши”
- 17.1951йил-----“Ўхшарсиз”
- 18.1955йил-----“Раққоса”
- 19.1961йил-----“Ўлан”
- 20.1976йил-----“Тонг садоси”
- 21.-----“Зомин гўзали”
- 22.-----“Янги зомин”
- 23.1977йил-----“Фаввора”
- 24.-----“Жоним тасддук”
- 25.-----“Тўзалим”
- 26.-----“Тўйга келинг” Ўзбек халқ чолғулари
оркестри учун (Беш қисмли сюита)

- 27.-----“Аму соҳилида”Ўзбек халқ чолғулари
оркестри учун поэма
- 28.-----“Ёшлик вальси” Ўзбек халқ чолғулари
оркестри учун.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Одилов А. Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тарихи. Т., 1995
2. Одилов А., Назаров А. Ўзбек халқ чолғулари учун асарлар.
(Ўзбекистон композиторлари ижодидан.) Т., 1997
3. Одилов А. Чанг тароналари. 2-китоб (қўлёзма). Тошкент
давлат консерваторияси – 1998
4. Хўжаев Р., Лутфуллаев А. Мусиқамиз арбоби., «Санъат». 12.
1990
5. Хўжаев Р. Дилкаш садолар соҳиби («Ўзбекистон адабиёти ва
санъати» 1988, 11 ноябрь сони)
6. Харратов Ф. Ўзбекистон адабиёти ва санъати. Т., 1999 й.
7. Нейгауз Г. “Об искусстве фортепианной игры” М.,1992 й.
8. Лутфуллаев А. Ўзбек халқ чолғулари ижрочилик. Т., 2006 й.